

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKİ DÖVRDƏ TÜRKIYƏ-
AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ”**
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İsmayılov Fərid Qismət

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

**“VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ TÜRKIYƏ-
AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404-İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: “İqtisadi nəzəriyyə”

Qrup: 16

Magistrant:
İsmayılov Fərid Qismət oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Quliyev Asiman Aydın oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
**i.ü.f.d, dos. Hübətova Suqra İnqilab
qızı**

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
**i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu**

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, İsmayılov Fərid Qismət oğlu and içirəm ki, “Vətən Müharibəsindən sonrakı dövrdə Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ TÜRKIYƏ-AZƏRBAYCAN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Ölkəmiz Vətən müharibəsində qələbə çaldıqdan sonra işğaldan azad etdiyimiz ərazilərin iqtisadiyyatının dirçəldilməsi zərurəti yaranmışdı. Bununla yanaşı müharibədə ölkəmizə hər cəhətdən dəstək olan qardaş Türkiyə dövləti ilə də yeni iqtisadi əlaqələr səhifəsi açılmış oldu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin böyük hissəsi Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisinə düşüyü üçün bu rayonun iqtisadi inkişafı məsələsi də dərinlən öyrənilməlidir, burada qurulacaq nəqliyyat infrastrukturunu sistemi də nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanın nəqliyyat infrastruktur sisteminin Qarabağ iqtisadi rayonuna təsadüf edən hissəsinin inkişaf perspektivlərinin araşdırılması bu sahədə rayonun iqtisadi potensialından istifadənin imkanlarının müəyyən edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir. Bunlar: Müqayisə üsulu, Analiz və Sintez, İnduksiya və deduksiya.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində həm yerli, həm də xarici ədəbiyyatlardan, elektron resurslardan, dövri mətbuat mənbələrindən istifadə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın və həmçinin başqa dövlət qurumlarının statistik və hesabat məlumatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan ərazilərin uzun müddət işğal altında qalması göstərilən ərazilərə aid səhih statistik məlumatlar əldə etməkdə və onları analiz etməkdə çətinliklər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Vətən müharibəsində ölkəmizin qələbə qazanması Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələrində yeni səhifə açması ilə bağlı oldu .

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Qazanılmış nəzəri və praktik müddəalardan, təkliflərdən, konkret cəmləşdirilmələrdən Azərbaycanda sonrakı iqtisadi yeniliklərin sistemləşdirilməsi və gerçəkləşdirilməsi, Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadiyyatının idarə olunmasının inkişafına aid qərarların qəbul edilməsində və həmçinin həmin bölgənin iqtisadi inkişafının həyata keçirilməsində istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: Vətən Müharibəsi, post-müharibə, Türkiyə, iqtisadi inkişaf

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF TURKISH-AZERBAIJANI ECONOMIC RELATIONS IN THE POST-PERIOD PATRIOTIC WAR

SUMMARY

The actuality of the subject: After the victory of our country in the Great Patriotic War, there was a need to revive the economy of the territories we liberated from occupation. At the same time, a new page of economic relations was opened with the brotherly state of Turkey, which fully supported our country in the war.

Purpose and tasks of the research: To study the development prospects of the part of the transport infrastructure system of Azerbaijan that coincides with the Karabakh economic region, to identify opportunities to use the economic potential of the region in this area.

Used research methods: A number of methods were used in the research. These are: Method of Comparison, Analysis and Synthesis, Induction and Deduction.

The information base of the research: Both local and foreign literature, electronic resources, periodical sources were used in the dissertation. Decisions of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, decisions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, statistical and reporting information of the Central Bank, as well as other state bodies.

Restrictions of research: The long-term occupation of the territories included in the Karabakh economic region makes it difficult to obtain and analyze accurate statistics on these areas.

The novelty and practical results of investigation: The victory of our country in the Patriotic War was connected with the opening of a new page in the economic relations between Azerbaijan and Turkey.

Scientific-practical significance of results: The theoretical and practical provisions, proposals, concrete concentrations can be used to systematize and implement further economic innovations in Azerbaijan, to make decisions on the development of economic management of the Karabakh economic region, as well as economic development of the region.

Keywords: Patriotic War, post-war, Turkey, economic development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiya
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. DÖVLƏTLƏRARASI İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ ƏSASLARI (VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN - TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN FORMALAŞMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARININ METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ)	11
1.1. Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tədqiqinin inkişaf qanunauyğunluqları	11
1.2. Dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərh (Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrində Türkiyə vektorunun formalaşması).....	15
1.3. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri. (Türkiyənin ikitərəfli əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün yanaşmaları).....	23
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN ƏHATƏLİ TƏDQIQI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ FORMALARI)	31
2.1. Azərbaycan-Türkiyə arasında əmtəə və xidmətlərlə dövriyyəsinin müasir vəziyyəti (İki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri və formaları)	31
2.2. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası.....	37
2.3. “Azərbaycan – Türkiyə Strateji Tərəfdaşlığı Yeni və Dinamik İnkişaf Mərhələsində (Azərbaycan və Türkiyə arasında çoxtərəfli qarşılıqlı iqtisadi əlaqə formatının xüsusiyyəti).....	40
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ (VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN İLƏ TÜRKİYƏ ARASINDA REGIONAL İQTİSADI PRIORİTETLƏR VƏ ƏSAS İNKİŞAF AMİLLƏRİ)	46
3.1. “Azərbaycan – Türkiyə Strateji Tərəfdaşlığı Yeni və Dinamik İnkişaf	46
3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan nəqliyyat kommunikasiya xətlərinin Türkiyə Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinə təsirləri.....	52
3.3. Türkiyə və Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin Vətən müharibəsindən sonrakı vəziyyəti və inkişaf perspektivləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	66
Cədvəllərin siyahısı	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ölkəmiz Vətən müharibəsində qələbə çaldıqdan sonra işğaldan azad etdiyimiz ərazilərin iqtisadiyyatının dirçəldilməsi zərurəti yaranmışdı. Bununla yanaşı müharibədə ölkəmizə hər cəhətdən dəstək olan qardaş Türkiyə dövləti ilə də yeni iqtisadi əlaqələr səhifəsi açılmış oldu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin böyük hissəsi Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisinə düşdüyü üçün bu rayonun iqtisadi inkişafı məsələsi də dərinlən öyrənilməlidir, burada qurulacaq nəqliyyat infrastrukturunu sistemi də nəzərə alınmalıdır. Çünki inkişaf proqramları üçün möhkəm elmi əsasın olması lazımdır. Bu gün dövlətimizin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən bir başqasında işğaldan azad olunmuş ərazilərin infrastrukturunun bərpası, işğal nəticəsində didərgin düşmüş insanların öz doğma torpaqlarında yaşamasını təmin etməkdir. Bununla da dövlət məcburi köçkünlərin hüquqlarını bərpa edib regionların inkişafını təmin edə, beləliklə də Bakı Abşeronunun monosentrik olmasının qarşısını ala bilər.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı məsələsi daha əvvəllər də geniş tədqiq olunmasına baxmayaraq bu sahədə yenə də dərin tədqiqatlar aparılmasına ehtiyac yaranmışdır. Xüsusən də Vətən müharibəsi sonrası işğaldan azad edilmiş ərazilərdə zəfər yolu layihəsinin start verilməsi və Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bağlı və bu layihənin uğurla həyata keçirilməsi bu sahənin inkişafından xəbər verir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Azərbaycanın nəqliyyat infrastruktur sisteminin Qarabağ iqtisadi rayonuna təsadüf edən hissəsinin inkişaf perspektivlərinin araşdırılması bu sahədə rayonun iqtisadi potensialından istifadənin imkanlarının müəyyən edilməsidir. Bundan irəli gələrək tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi diqqətə alınmışdır:

- müasir çağırışlar fonunda Qarabağ iqtisadi rayonunun nəqliyyat infrastruktur sisteminin inkişafının zəruriliyinin açıqlanması;

- inkişaf potensialının müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar milli iqtisadiyyatın Qarabağ iqtisadi rayonunun nəqliyyat infrastruktur sisteminin sahələrinin araşdırılması və təhlili;

- Qarabağ iqtisadi rayonunun nəqliyyat infrastruktur sisteminin inkişafını vacib edən amillərin müəyyənləşdirilməsi;

- Qarabağ iqtisadi rayonunun insan kapitalının effektivliyinin artırılmasında nəqliyyat infrastruktur sisteminin rolu;

- Qarabağ iqtisadi rayonunun nəqliyyat infrastruktur sisteminin inkişafının dövlət dəstəklənməsi və stimullaşdırılması tədbirlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə nəqliyyat infrastruktur sisteminin rolu və inkişaf perspektivləri bəhs edir.

Tədqiqatın predmetini isə İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə nəqliyyat infrastruktur sisteminin inkişafının xüsusiyyətləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə ediləcəkdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Müqayisə üsulu

Ən çox istifadə olunan üsullardan biridir. Bu metodla biz Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişafını əvvəlki illərlə müqayisəli şəkildə araşdıracağıq

Analiz və Sintez

Analiz, obyektin tərkib hissələrinə ayrılması prosesinə əsaslanan bir metoddur. Tədqiqat işində analiz metodundan istifadə edərkən, tədqiq edilən obyekt fikrən hissələrə bölünür, yəni onun hansı hissələrdən təşkil olunduğu, onun xüsusiyyət və əlamətləri izah edilir.

Sintez analiz nəticəsində əldə edilmiş hissələrin bir tamlıqda birləşdirilməsidir. Sintezin tətbiq edilməsi nəticəsində analizin istifadə edilməsi ilə alınmış biliklərin vahid sistemə birləşdirilməsi baş verir. Elmi yaradıcılıqda analiz və sintez metodları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və araşdırılan obyektin xüsusiyyətlərindən və araşdırma məqsədindən asılı olaraq müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Bu baxımdan tədqiqat işində biz Türkiyə həmçinin Azərbaycan arasındakı iqtisadi münasibətləri ayrı-ayrı sahələrə bölərək analiz edəcəyik və sonda sintez metodu vasitəsi ilə birləşdirib vahid şəkildə verəcəyik və kompleks şəkildə araşdıracağıq.

İnduksiya və deduksiya:

İnduksiya - nəticə, “xüsusi” “ümumiyyə” doğru mühakimədir. Faktlardan bəzi ümumi fərziyələrin çıxarılmasıdır. Deduksiya metodu mühakimə prosesində ümumi müddəalardan xüsusi nəticənin alınmasına əsaslanır. Belə ki, tədqiqat işində bu metoddan istifadə edərkən Türkiyə və Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrinin həm ümumidən xüsusiyyə olaraq əlamətlərin həm də xüsusi spesifik istiqamətlərini araşdıracağıq.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində həm yerli, həm də xarici ədəbiyyatlardan, elektron resurslardan, dövrü mətbuat mənbələrindən istifadə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın və həmçinin başqa dövlət qurumlarının statistik və hesabat məlumatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan ərazilərin uzun müddət işğal altında qalması göstərilən ərazilərə aid səhih statistik məlumatlar əldə etməkdə və onları analiz etməkdə çətinliklər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Vətən müharibəsində ölkəmizin qələbə qazanması Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələrində yeni səhifə açması ilə bağlı oldu .

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Qazanılmış nəzəri və praktik müddəalardan, təkliflərdən, konkret cəmləşdirilmələrdən Azərbaycanda sonrakı iqtisadi yeniliklərin sistemləşdirilməsi və gerçəkləşdirilməsi, Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadiyyatının idarə olunmasının inkişafına aid qərarların qəbul edilməsində və həmçinin həmin bölgənin iqtisadi inkişafının həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏTLƏRARASI İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ ƏSASLARI (VƏTƏN MÜHARBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN - TÜRKIYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN FORMALAŞMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARININ METODOLOJİ XÜSUSIYYƏTLƏRİ)

1.1. Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tədqiqinin inkişaf qanunauyğunluqları

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün tarixi mənbə.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələr “bir dövlət, iki millət”, “bir dövlət, iki millət” prinsipi əsasında tarixi-mədəni qardaşlığa söykənir. Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrimiz tarixə bağlı olsa da, bu əlaqələr müstəqillikdən sonrakı dövrdə inkişaf edib. Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələr bir çox aspektləri əhatə edir.

İqtisadi İslahatların Tədqiqatları və Kommunikasiyalar Mərkəzinin elmi işçisi Əminə Bayramova deyib. İdxal və ixrac effektlərinin strukturu

Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşı olan Türkiyə 2015-ci ildən bu yana ölkənin ikinci ən böyük xarici ticarət və ixracatçısı, ikinci ən böyük idxalçısıdır.

2008-2019-cu illərdə Azərbaycanın idxalında Türkiyənin orta payı müvafiq olaraq 13,5 faiz və 11,2-15,8 faiz təşkil edib. 2019-cu ildə Azərbaycanın idxalında ölkənin payı 12 faiz artaraq 1,6 milyard dollar təşkil edir. Türkiyədən gətirilən malların müxtəlifliyi göz qabağındadır. Ötən il maşın və mexaniki avadanlıqlar (251 milyon dollar) Türkiyənin idxalının 15 faizini təşkil edib. Növbəti ən böyük idxal dəmir filizi (7 faiz, 120 milyon dollar) olub), Qatar və tramvaydan başqa nəqliyyat vasitələri (7 faiz, 118 milyon) , Və elektrik avadanlıqları (7 faiz, 116 mln).

Türkiyənin Azərbaycanın ixracatındakı payı 2008-2019-cu illərdə 0,7-14,16 faizdən 2019-cu ildə 2,9 milyarda yüksəlib. Türkiyənin əsas ixracatı neft və qazdır. Bu, 2,5 milyard dollardır və 2019-cu ildə Türkiyənin ixracatının 88%-ni təşkil edir. Neft-qaz sektorunun Türkiyəyə ixracında kəskin artım 2015-ci ildə başlayıb (2014-cü ildə 56 faiz, 2015-ci ildə 90 faiz). Bu ilin əvvəlindən idxal-ixrac balansı Azərbaycanın xeyrinə dəyişib. 2015-ci ildə Azərbaycanın Türkiyəyə neft və qaz

ixracı 2014-cü illə müqayisədə 4,72 dəfə çox olmaqla 1,3 milyard dollar təşkil edib. 2019-cu ildə əsas istehsal kateqoriyaları pambıq (5 faiz, 129 milyon dollar), plastik və polimerlərdir. Faiz, 64 milyon dollar, alüminium və istehsal məhsulları (2 faiz, 56 milyon dollar).

Son illər Azərbaycanın ümumi ticarətində Türkiyənin payı artmaqdadır. Belə ki, 2012-2014-cü illərdə bu rəqəm 6 faiz sabit olduğu halda, 2015-ci ildə 12 faizə yüksəlib. Bu aktivlik həm də 2015-ci ildən Türkiyəyə neft və qaz ixracının artması ilə bağlıdır. 2019-cu ildə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsinin 14%-i Türkiyənin payına düşüb və 4,5 mlrd.

Azərbaycan və Türkiyə Ali Şurasının 8-ci iclasında Azərbaycan və Türkiyə liderlərinin çıxışlarında bu rəqəmin 2020-ci ilə qədər 15 milyard dollara çatdırılması hədəflənib. Bu məqsədə çatmaq üçün ölkələr bir sıra müqavilələr imzaladılar. Bunlardan biri də iki hökumət arasında iyulun 1-də imzalanmış Azad Ticarət Sazişidir. Müqavilədən əvvəl Türkiyə Azərbaycan bazarında yüksək tarif və tariflərə görə azad ticarət sazişindən yararlanan MDB ölkələri üçün qiymət rəqabətini nəzərdən keçirirdi ki, bu da Azərbaycanla xarici ticarət potensialını azaldır. Saziş 15 ticarət qrupu üzrə vergiləri azaldacaq və iki ölkə arasında xarici ticarətdə vergidənkənar maneələri aradan qaldıracaq, həmçinin xarici ticarət məqsədlərinə nail olunmasını sürətləndirəcək. Artan ticarət iqtisadi əlaqələri gücləndirməklə və ədalətli rəqabət üçün əlverişli mühit yaratmaqla hər iki ölkədə investisiyaları artırma bilər.

Türkiyə Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna ən böyük sərmayə qoyan ölkədir. Azərbaycan şirkətləri Türkiyəyə, xüsusilə enerji və kimya sektoruna əhəmiyyətli investisiyalar qoyur. 2002-2019-cu illər arasında Azərbaycandan Türkiyəyə 11 milyard, Azərbaycandan Türkiyəyə 19,5 milyard sərmayə qoyulub.

2020-ci ilin birinci yarısında Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) həcminə görə Türkiyə 259 milyon dollar investisiya və 12,3 faiz payla Böyük Britaniyadan sonra ikinci yerdədir. Türkiyə isə Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcminə görə 2 39,2 milyon sərmayə və 6% payla 8-ci yerdədir.

Azərbaycanın Türkiyəyə ən böyük birbaşa xarici sərmayəsi SOCAR Türkiyə tərəfindən həyata keçirilən layihələrlə bağlıdır. SOCAR Türkiyə Türkiyənin enerji bazarına ilk dəfə 2008-ci ildə Petkim-in səhmlərini almaqla daxil olub. Hazırda bu investisiyalar tərəfdaş ölkənin neftə olan tələbatının 18%-ni ödəyir (https://azertag.az/xeber/Azerbaijan_Turkiye_igtisadi_elaqeleri-Tehlil-1662839).

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələr müstəqilliyin ilk ilindən inkişaf edir. Bununla bağlı Azərbaycan Türkiyə ilə Türkiyə arasında ilk “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişi”ni 1992-ci il noyabrın 1-də imzalayıb və 1993-cü il yanvarın 23-də qüvvəyə minib.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin hərtərəfli inkişafı kontekstində 1994-cü ildən həyata keçirilən tədbirlər, o cümlədən hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan addımlar fəvqəladə işlərin görülməsinə zəmin yaratmışdır.

Bu gün Azərbaycan və Türkiyə arasında müxtəlif sahələrdə çoxlu əməkdaşlıq təşəbbüsləri yaradılıb. Xüsusilə, Azərbaycan-Türkiyə Yüksək Şurası, Azərbaycan-Türkiyə Hökumətlərarası Maliyyə Əməkdaşlığı, Kənd Təsərrüfatı Komissiyası, Quru Nəqliyyat Təşkilatı, Gömrük Komitəsi kimi mexanizmlər.

Digər tərəfdən, ölkəmizin regional iqtisadi əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verməsi və regionlararası infrastruktur layihələrində fəal iştirakı sayəsində ikitərəfli qaydada bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli regional layihələr həyata keçirilib. Bu baxımdan ən yaxşı nümunələr Bakı-Tbilisi-Sehan (BTC) neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTU) qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Cars (BTQ) dəmir yolu və Trans-Anadolu layihəsidir. Qaz turbin (TANAP).

BTC layihəsinin həyata keçirilməsində mühüm addım kimi 1998-ci il oktyabrın 29-da Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri Bakı-Tbilisi-Sehan boru kəməri üzrə xarici boru kəmərlərinin tikintisinə dair Ankara Bəyannaməsini və ATƏT-in İstanbulunu imzaladılar. . 18 noyabr 1999-cu il tarixli müqavilə. Konfrans tamamlandı. Görüş zamanı xam neftin Bakı-Tbilisi-Sehan əsas ixrac boru kəməri ilə Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Respublikası ərazilərindən keçməklə nəqlinə dair saziş imzalanıb. 2006-cı il iyulun 13-də

Türkiyənin Sehan limanında əsas Bakı-Tbilisi-Sehan neft ixrac marşrutunun rəsmi açılış mərasimi keçirilib.

BTC kimi Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri də iki ölkə arasında ən mühüm regional layihələrdən biridir. Kəmər 2007-ci ildən Türkiyəyə qaz nəql edir. Türkiyə ilə Yunanıstan arasında qaz kəməri birləşdirildikdən sonra Azərbaycan bu kəmər vasitəsilə Aİ ölkələrinə qaz ixrac edə bildi. BTC-nin əsas ixrac boru kəmərinin işə salınması, BTA-nın qaz kəmərinin istifadəyə verilməsi, eləcə də Azərbaycanın neft və qazı dünya bazarlarına çıxarmaq imkanları ölkələrimizin imkanlarını daha da genişləndirdi.

Azərbaycan və Türkiyə üçün nəqliyyat infrastrukturunun şaxələndirilməsi, beynəlxalq tariflərin və sərnişin daşımalarının daha da artırılması, regional əməkdaşlığın inkişafı Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mühüm hadisələrdəndir.

İki ölkənin başlatdığı digər beynəlxalq əhəmiyyətli layihə - TANAP layihəsi Türkiyə və Avropa İttifaqında enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, tədarükün şaxələndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. TANAP vasitəsilə Türkiyəyə ilk qaz tədarüku 2018-ci ildə başlayıb. Nəqliyyat həcmının ilkin olaraq ildə 16 milyard kubmetrə, əvvəlcə müvafiq olaraq 24 milyard kubmetrə, sonra isə 31 milyard kubmetrə çatdırılması planlaşdırılırdı. 1850 km uzunluğunda TANAP boru kəməri Trans-Adriatik Boru Kəmərinə (TAP) birləşdiriləcək. 2020-ci ilin əvvəlindən Yunanıstan, Albaniya və İtaliya vasitəsilə təbii qazı Cənubi Qafqaz qaz kəməri ilə Avropaya nəql edəcək.

İki ölkənin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən digər beynəlxalq layihə SOCAR tərəfindən 2018-ci ilin sentyabrında Türkiyənin İzmir şəhərinin Əliağa rayonunda yerləşən Petkim neft emalı zavodunda 6,3 milyard dəyərində başa çatdırılan Star neft emalı zavodunun tikintisidir. Açılış mərasimləri keçirilə bilər.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsi 1993-cü ildən bəri durmadan artır. Türkiyə Azərbaycan iqtisadiyyatına ən böyük sərmayə qoyan ölkədir. Bu günə kimi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 13 mindən çox türk şirkəti iqtisadiyyatımıza 10 milyard dollara yaxın sərmayə qoyub. Türkiyə şirkətləri əsasən

enerji, telekommunikasiya, sənaye, bankçılıqla yanaşı, sığorta, tikinti, nəqliyyat, qida, geyim və səhiyyə sahələrində də fəaliyyət göstərir

(<https://ankara.mfa.gov.az/az/content/106/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elaqeleri>).

1.2. Dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərh (Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrində Türkiyə vektorunun formalaşması)

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələr Ulu öndər Heydər Əliyevin vurğuladığı “Bir millət, iki millət” şüarı da tarixi-mədəni qardaşlıq prinsipinə əsaslanan əlaqələri əks etdirir. Türkiyə Respublikası ilə iqtisadi əlaqələrimiz müstəqillikdən sonrakı dövrə qədər uzanan tarixə söykənir. Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələr çox geniş sahələri əhatə edir. İdxal-ixrac dinamikasının strukturu Türkiyə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşdır və 2015-ci ildən Azərbaycanın ikinci ən böyük xarici ticarəti və ixracı, 2013-cü ildən isə idxal fəaliyyətindədir. Türkiyənin Azərbaycanın ixracatındakı payı 2008-2019-cu illərdə 11,3%-dən 15,8%-ə qədər olmaqla, orta hesabla 13,5% təşkil edib. 2019-cu ildə Azərbaycanın idxaldakı payı 12%-ə və 1,6 milyard dollara çatıb. Türkiyədən gətirilən malların müxtəlifliyi göz qabağındadır. Ötən il Türkiyədən idxalın 15%-ni maşın və mexaniki avadanlıqlar (251 mln.) təşkil edib. Bunun ardınca dəmir (7%, 120 milyon dollar), dəmir yolları, eləcə də tramvaylar istisna olmaqla avtomobillər (7%, 118 milyon dollar) və elektrik avadanlıqları (7%, 116 milyon dollar) gəlir.

Türkiyənin Azərbaycan ixracındakı payı 2008-2019-cu illərdə 0,7%-dən 14,16%-ə yüksələrək, Türkiyədən idxalı üstələyərək 2019-cu ildə 2,9 milyarda çatıb. Türkiyənin əsas ixracatı neft və qazdır. Bu rəqəm 2,5 milyard olmaqla 2019-cu ildə Türkiyəyə ixracın 88%-ni təşkil edir. Türkiyəyə neft və qaz məhsullarının ixracının neft-qaz komponentində əhəmiyyətli artım 2015-ci ildə başlayıb (2014-cü ildə 56%, 2015-ci ildə 90%). Bu ilin əvvəlindən idxal-ixrac balansını Azərbaycanın xeyrinə dəyişib. 2015-ci ildə Azərbaycanın Türkiyəyə neft və qaz ixracı 2014-cü illə müqayisədə 4,73 dəfə çox olmaqla 1,4 milyard dollar təşkil edib. 2019-cu ildə qeyri-neft sektorunda əsas məhsul kateqoriyaları pambıq (5%, 128 milyon dollar), plastik,

eləcə də polimerlər (2%, 65 milyon dollar) və alüminium məhsulları (2%, 128 milyon dollar) olub.

Aşağıdakı cədvəl ölkələr üzrə son 5 ildə idxalı göstərir. Müqayisə üçün ilk 10 idxalçı siyahıya alınmışdır. Türkiyə Respublikası bu baxımdan Rusiya Federasiyasından sonra ikinci yerdədir. Onu da demək olar ki, coğrafi mövqeyinə görə Rusiya ilə işgüzar əlaqələrimiz Türkiyə Respublikasından daha çoxdur.

Cədvəl 1: Ölkələr üzrə idxal min ABŞ dolları

Ölkələr üzrə idxal min ABŞ dolları					
Ölkələr	2016	2017	2018	2019	2020
Cəmi	8 489 140,4	8 783 301,4	11 465 914,7	13 667 475,7	10 730 720,2
Müstəqil Dövlətlər Birliyi - Cəmi	2 158 607,1	2 396 543,5	2 862 163,3	3 432 539,0	2 801 712,0
Rusiya Federasiyası	1 641 694,7	1 554 086,6	1 885 192,7	2 290 224,6	1 962 155,7
Ukrayna	286 811,0	460 393,3	469 793,9	467 057,6	418 455,1
Almaniya	390 492,0	443 721,0	659 938,8	709 887,2	583 473,6
ABŞ	471 605,8	720 594,1	527 043,2	767 772,5	635 917,0
İngiltərə	495 213,9	239 861,5	263 725,3	232 615,9	296 972,1
Çin	703 805,7	854 535,0	1 196 649,4	1 432 151,5	1 413 824,5
Fransa	150 198,8	154 840,1	183 450,2	250 727,3	448 192,7
İran İslam Respublikası	171 525,3	240 274,7	414 811,5	452 679,7	300 615,4
İtaliya	332 442,1	318 801,9	340 093,8	369 930,8	396 214,2
Türkiyə	1 181 578,1	1 273 792,6	1 576 829,5	1 646 880,9	1 563 048,0
Yaponiya	282 653,5	170 774,0	383 891,5	221 573,5	195 111,7

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatı, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu baxımdan dövlətləri “Həddindən artıq enerjisi olanlar” və “Enerji çatışmazlığı olanlar” kimi iki kateqoriyada araşdırmaq olar. Azərbaycan dünyada

neft həmçinin təbii qaz ehtiyatlarına malik ölkələrdən biridir. XVIII əsrdən başlayaraq Azərbaycanda neft quyularının emalı xarici şirkətlərin diqqətini cəlb etmiş həmçinin mühüm beynəlxalq neft şirkətləri bölgəyə sərmayə qoymağa başlamışlar. XIX əsrdə sərmayə qoyan neft şirkətlərinin sayının artması ilə Azərbaycanda neft hasilatı artmağa başladı. 20-ci əsrin sonlarına doğru dünyada neft və təbii qazın strateji və siyasi əhəmiyyətinin artması ilə böyük dövlətləri bu ehtiyatlar üçün strategiyalar hazırlamağa sövq etmişdir. Çünki bu resurslara malik olan ölkələrin qlobal gücə çevrilmək imkanı var. Beləliklə, “soyuq müharibə”dən sonra dünya siyasətində balansların və enerji resurslarının dəyişməsi Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyətini artırdı. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqil Azərbaycan enerji siyasətini öz resurslarının çıxarılması ilə bağlı müəyyən etdi. Azərbaycan neft və təbii qaz siyasətlərində məqsədinə çatmaq üçün bir tərəfdən Rusiya ilə məsafə saxlamış, digər tərəfdən Türkiyə ilə sıx əməkdaşlıq etmişdir. Əslində, deyə bilərik ki, Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri o dövrdə hakimiyyətdə olan millətçi lider Ebülfeyz Elçibəyin dövründə möhkəm təməl üzərində qurulmuşdu; Lakin Elçibəy dövründə Türkiyənin Azərbaycanın enerji siyasətində söz sahibi olmaq niyyəti xarici təzyiqlər nəticəsində reallaşa bilmədi. Heydər Əliyev dövründə iki ölkə arasında formalaşmış yeni siyasi konyunkturada enerji sahəsində əməkdaşlıq yarana bilərdi. Xüsusilə Türkiyənin Xəzər dənizinin Azərbaycan hissəsindən enerji ehtiyatlarının Qərbi ölkələrinə nəqlində tranzit ölkə olması ilə hər iki ölkənin enerji təhlükəsizliyi böyük ölçüdə təmin edilmişdir. Bu əməkdaşlıq kağız üzərində plan kimi qalmayaraq Əliyevlər dövründə reallaşan enerji layihələrinə çevrildi; Eyni zamanda Türkiyənin enerji məsələsinə baxışının dəyişdiyi də müşahidə olunub. AK Partiya dövründə Azərbaycanla əməkdaşlıq regionun gələcəyini dəyişdi və bu vəziyyət Türkiyəni Qafqazda yeni regional gücə çevirdi. Bu əməkdaşlıq nəticəsində iki ölkə arasında enerji resurslarının nəqli sahəsində bir çox uğurlu layihələr həyata keçirilib həmçinin bu gün də bu layihələrin inkişafı davam etdirilir. Layihələrin reallaşması ilə Türkiyə Azərbaycan neftinin və təbii qazının qərbi ölkələrinə nəqlində körpü rolunu oynadı. Layihələr Azərbaycanın regionda bir aktor kimi mövqelərini möhkəmləndirməklə yanaşı, Türkiyə ilə

enerjiyə əsaslanan əməkdaşlığın daha da inkişafına mühüm töhfə verib. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE), Trans-Anadolu təbii qaz kəməri (TANAP), Trans-Adriatik boru kəməri (TAP) təbii qaz kəməri layihələri iki dövlətin gələcəyidir. və xalqlar.onların bir-birinə bağlılığının əsasını təşkil etmişdir.

Bu araşdırmada biz enerjinin geosiyasi əhəmiyyətini və müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan ilə Türkiyə arasında başlayan enerji əlaqələrini araşdıracağıq. İki ölkə arasında neft və təbii qaz kəmərlərinin əhəmiyyəti və bu xətlərin enerji təhlükəsizliyi məsələsində yeri təhlil ediləcək. Enerjinin geosiyasəti Soyuq müharibədən sonra Sovet İttifaqının dağılması ilə bəzi coğrafi nöqtələr dəyişdi, yeni dövlətlər quruldu və “Yeni Dünya Nizamı” adı altında beynəlxalq əlaqələr qurulmağa başladı. Beləliklə, geosiyasət klassik mənasını tərk edərək öz intizamına geoiqtisadiyyat və geomədəniyyəti əlavə etməli oldu. Bir sözlə, yeni beynəlxalq düzənlə meydana çıxan digər aktorlar, beynəlxalq təşkilatlar və şirkətlər də buraya daxildir, coğrafiyanın formalaşdırdığı siyasətə cəlb olunurlar. Bu inkişafalarda təsirli olan qloballaşma prosesi həm də geosiyasətə yeni rəng qatmış, iqtisadiyyat, mədəniyyət, nizam, enerji və bir çox başqa sahələri əhatə edən komponentə çevrilmişdir. Müasir dünyada o, dövlətlərarası münasibətlərə, regional maraqların toqquşmasına, beynəlxalq istehsala və sənayenin yeganə göz bəbəyi olan enerjiyə diqqət yetirmişdir. Xüsusən də 21-ci əsrdə qızıl dövrünü yaşayan təbii qaz və neft öz əhəmiyyətini artırır, mövqelərini möhkəmləndirir. Dövlətlərin enerji təhlükəsizliyinin klassik tərfi ölkələrin neft və ya təbii qaz ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif resurslara çıxışı kontekstində təchizat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kimi verilə bilər. Təbii qazı olan ölkələrin qıtlığı və təbii qaza ehtiyacı olan ölkələrin artıqlaması bu gün enerji problemini gündəmə gətirsə də, enerji transferi ilə bu problem az da olsa aradan qaldırılmağa çalışılır. Boru kəmərləri ilə regional və global şəbəkələr yaradılıb, hətta ideoloji güc toqquşmalarında olan ölkələr də boru kəmərləri ilə birləşdirilib. Anlaşıldığı kimi, ölkələri təkcə iqtisadi mənada deyil, həm də siyasi müstəvidə birləşdirən enerji resursları beynəlxalq münasibətlərə yeni sahə gətirib. Bu, enerjinin geosiyasətini yaratdı. Enerji və texnologiyanın insan

gücünü əvəz etdiyi bu yeni və müasir dünyada strategiyaların diqqəti də dəyişir. Ona görə də indi geosiyasət güc üzərində cəmlənib və dünya iqtisadiyyatı bu çarxla fırlanır. Fasiləsiz enerji axınının təmin edilməsi, enerji resursları üçün alternativ nəqliyyat marşrutlarının yaradılması və resursların müxtəlifliyinin artırılması enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən mühüm elementlərdir.

Beləliklə, enerji təhlükəsizliyi konsepsiyası ilə birlikdə enerji keçid təhlükəsizliyi və enerji tələbatının təhlükəsizliyi dövlətlərin müasir anlayışlarına çevrilmişdir. Bununla belə, enerji təhlükəsizliyini neft və ya təbii qazın fasiləsiz axını kimi müəyyən etmək kifayət deyil. Sürətli sənayeləşmə nəticəsində kifayət qədər enerji ehtiyacının münasib qiymətlərlə tapılması enerji təhlükəsizliyi adı altında dövlətlərin əsas siyasətlərini təşkil edir. Bu kontekstdə boru kəmərlərinin mühafizəsi, dənizdə neft və təbii qaz platformalarının mühafizəsi və gəmiçilik tankerlərinin izlədiyi marşrutların təhlükəsizliyi kimi çoxölçülü və hərtərəfli tərifi diqqət yetirilir. Eyni zamanda, enerji təhlükəsizliyi çərçivəsində xarici asılılıqlarını azaltmaq üçün bərpa olunan enerji mənbələrinə müraciət etmək ölkələrin qabaqcıl siyasətlərindən biri olmuşdur (Güneş M., Arslan T. 2019: s.38).

Dünyada enerjiyə yönəlmiş güc mərkəzləri enerji transferində üstünlük təşkil edən dövlətlərin regionlarında daha fəal rol oynamağa başlayıb. Makkinderin Qara hökmranlıq nəzəriyyəsində qeyd olunan “Dünyanın Qəlbi”, “Avrasiyanı idarə edən dünyanı idarə edir”. Tezisi enerji baxımından da şərh etmək olar. Dünyanın mühüm enerji qaynaqlarının Avrasiyada olduğunu nəzərə alsaq, burada hakim olan gücün dünya siyasətində daha təsirli olacağı ehtimalı dəstəklənə bilər. Heartland adlanan bu regionda enerjinin olması klassik geosiyasi nəzəriyyələri müasir dövrə uyğunlaşdırmaqla siyasi coğrafiya intizamına yeni təkan verir. Təkcə region deyil, həm də ətraf qurşağı dövlətlərə fayda verəcək geoiqtisadiyyat və geostrategiyadan bəhs etmək olar. “Təbii qaz çətin saxlanılan və yüksək xərc tələb edən yanacaq növüdür. Ümumiyyətlə istehsal edildikdən sonra qısa müddətdə istehlak edildiyi üçün illik istehsal və istehlak miqdarı arasında böyük fərq yoxdur. Burada diqqət çəkən əsas məqam istehsal və istehlak qaydası arasındakı böyük fərqdır. Məsələn, Norveçdən başqa istehsalda çox payı olmayan Aİ ölkələri, Yaponiya və Cənubi

Koreyanın istehlakda əhəmiyyətli payı var. Statistik məlumatlar göstərir ki, bu mənərə gələcəkdə daha da aydınlaşacaq. Digər tərəfdən Çin, Türkiyə, Malayziya və İndoneziya kimi iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələr yeni təbii qaz istehlakçıları kimi siyahıda yer alıblar. Bundan əlavə, Yaxın Şərqdə təbii qaz istehlakı sürətlə artır” (Akpınar E. 2011: s.126-127).

Buradan da başa düşüldüyü kimi, əslində enerji baxımından zəif olan dünyanın sənaye nəhəng ölkələrinin enerji ehtiyaclarını və təbii qazdan asılılığını görə bilərik. Belə olan halda təbii qaz və ötürmə xətlərinə malik ölkələrin həm regional, həm də beynəlxalq rolları danılmaz bir reallıq kimi ortaya çıxır. Bütün bunlar enerjinin geosiyasi təsirinin getdikcə daha çox artdığını göstərir.

2002-ci ildən sonra Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri enerji məsələsinin əsas gündəm maddəsi olması ilə fərqli bir miqyas aldı. Hər iki ölkənin siyasi məsələlərində bir-birinə olan inamı enerji təhlükəsizliyi məsələsini daha yüksək səviyyəyə qaldırıb. 2003-cü ildə Heydər Əliyevin vəfatından sonra onun oğlu İlham Əliyev ölkədə keçirilən prezident seçkilərində qalib gələrək ölkə başçısı oldu. Bu, İlham Əliyev dövründə Azərbaycanın enerji siyasətinin davamı idi. İlham Əliyev Azərbaycanın həssas geosiyasi mövqeyini və enerji siyasətini davam etdirmək üçün Türkiyə ilə əlaqələrin dərinləşməsinə önəm verib. Bu səbəbdən 2004-cü ildə Əliyev prezidentliyə başlayandan sonra ilk rəsmi səfərini Türkiyəyə etdi. Nəticədə, xüsusən də Ərdoğanın hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycan Türkiyənin xarici siyasətində ayrıca mövqedə dəyərləndirilib. 2008-ci ildə iki ölkə arasında erməni məsələsi ilə bağlı gərgin dövr yaşanmışdı. Futbol diplomatiyasından sonra Türkiyə ilə Ermənistan arasında münasibətlərin normallaşması prosesi Azərbaycanın sərt reaksiyalarına səbəb olub. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı mənfi münasibətlərin təsiri ilə belə görünür ki, onların Rusiyaya münasibəti Azərbaycanın xarici siyasətində ağırlıq qazanıb. 2010-cu ildə ikitərəfli münasibətlərdə gərgin dövrün başa çatması strateji əməkdaşlığın dönüş nöqtəsi oldu. 2010-cu ildə imzalanan “Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Sazişi” ilə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında müdafiə həmçinin təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq ən yüksək səviyyəyə qaldırıldı.

2010-cu ildə hər iki ölkənin dövlət başçılarının iştirakı ilə Türkiyə-Azərbaycan Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması və Şuranın mütəmadi toplantıları da əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2011-ci ildən başlayaraq hər il keçirilən Şura iclasları iki ölkə arasında Nazirlər Kabinetinin birgə iclası kimi xarakterizə edilir. Beləliklə, 2010-cu ildən indiki vəziyyət dəyişdi, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında illərdir davam edən dostluq həmçinin qardaşlıq münasibətləri qaldığı yerdən davam etdi. Enerji təhlükəsizliyi baxımından Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri mürəkkəb komponenti ortaya qoyur. Türkiyənin təbii ehtiyatları məhduddur və xaricə asılı ölkə profili çəkir. 2000-ci ildən Türkiyə enerji təhlükəsizliyi strategiyasını müəyyən edib və mümkün təhlükələri azaltmaq üçün çoxtərəfli enerji siyasəti həyata keçirib. Rusiya, İran, İraq, Azərbaycan, Türkmənistan kimi ölkələr Türkiyənin çoxtərəfli enerji siyasətində iştirak edən ölkələr sırasındadır. Qətərin inkişaf etdirdiyi enerji əlaqələri, Şərqi Aralıq dənizi və Qara dənizdəki enerji ehtiyatları; Türkiyənin çoxtərəfli enerji siyasətlərini də sürətləndirdi; lakin Türkiyə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıqda müxtəlif enerji müqavilələri imzalayır və bunu edərkən enerji təhlükəsizliyinin gələcəyi ilə bağlı daha diqqətli olmalıdır. Türkiyənin öz milli maraqlarına daha uyğun gələn və etibar edilə biləcək enerji qaynaqlarına sahib olan aktorları ilə yaxın əlaqələr qurmalı olduğu düşünülür. Ona görə də Ankara öz enerji təhlükəsizliyini qurarkən regionun həssas konyukturasını nəzərə almalıdır. Region ölkələri arasında siyasi arenada baş verə biləcək böhranlar enerji münasibətlərinə ciddi təsir edə bilər. Bu kontekstdə Türkiyə Rusiya-İran-İraq üçbucağında enerji əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün siyasi əməkdaşlığını növbəti mərhələyə keçirib. Bu gün Türkiyənin enerji idxalında üç ölkə ön sıralardadır. Türkiyə və Azərbaycanla qarşılıqlı etimada əsaslanan siyasi və enerji münasibətləri nümunəsi Rusiya-İraq-İran arasında da yaradıla bilər. Çünki Türkiyə iqtisadi və siyasi qeyri-sabitliyin yaşandığı bölgələrin ortasında yerləşdiyi üçün bir çox geosiyasi risklərlə üzləşə bilər. Məsələn, 2006-cı ildən sonra İranın bioloji və nüvə silahı inkişaf etdirməsini təhlükə kimi qəbul edən ABŞ və Aİ ölkələri uzun müddətdir ki, İrana qarşı iqtisadi embarqo siyasəti həyata

keçirirlər. Eyni zamanda, ABŞ İranın enerji resurslarını dünya bazarlarına daşıyacaq boru kəməri layihələrinə qarşı çıxıb. Qərb ölkələrinin embarqolarından İran iqtisadiyyatının ağır zərbə aldığını görə bilərik. İranın boru kəməri layihələrinin ABŞ tərəfindən əngəllənməsi Türkiyənin enerji strategiyasına enerji daşımaları baxımından uyğun gəlmir. ABŞ-ın embarqo siyasətinə baxmayaraq, Türkiyə İranla enerji əməkdaşlığını davam etdirir və gələcəkdə əməkdaşlığı genişləndirmək istəyir. Siyasi problemlərə baxmayaraq, Türkiyənin İraqa inkişaf edən əməkdaşlığı enerji təhlükəsizliyi məsələsinin mühüm ölçülərindən biridir. Bu gün Türkiyə İraq neftinin əsas alıcıları sırasındadır. Yaxın Şərqi qeyri-sabit strukturuna görə Türkiyə İraq neftinin həmçinin təbii qazının dünya bazarına göndərilməsi üçün ən etibarlı marşrutdur. Bu səbəbdən İraqın uzun illər neft ixracı üçün istifadə etdiyi Kərkük-Ceyhan boru xətti hələ də fəaliyyət göstərir. Ancaq Yaxın Şərqdə qaynar qarşıdurmaların davam etməsi, PKK terror təşkilatının fəaliyyətini davam etdirməsi, Suriya problemi Türkiyənin enerji təhlükəsizliyinə mümkün təhdid kimi qiymətləndirilə bilər. Xüsusilə 2016-cı ildən sonra Türkiyə PKK terror təşkilatı ilə mübarizədə ciddi irəliləyiş əldə etsə də, hələ də tam hədəfinə çatmayıb. 2000-ci illərdən etibarən Türkiyə enerji təhlükəsizliyi məsələsində çoxtərəfli əlaqələrlə yanaşı, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə də önəm verir. Bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə Türkiyənin xarici enerjiden asılılığını azaltmaqla yanaşı, mümkün iqtisadi və siyasi təzyiqləri də azaldacaq. Ankara külək, geotermal və hidravlik enerji potensialından çox az istifadə edir. Dünyanın ilk 20 iqtisadiyyatına sahib olan dövlətlərdən biri olan Türkiyə son dövrlərdə enerji təchizatında alternativ enerji mənbələrindən istifadəni təşviq edir. Hökumətin bərpa olunan mənbələrlə bağlı açıqladığı plan və proqramlarla Türkiyənin enerji idxalının qarşıdakı illərdə azalacağı gözlənilir. Belə geniş potensialı qiymətləndirmək üçün 2014-cü ildə Türkiyənin Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən Bərpa Olunan Enerji Fəaliyyət Planı hazırlanmışdır.

1.3. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri. (Türkiyənin ikitərəfli əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün yanaşmaları)

Bu plana görə Türkiyə 2023-cü ilə qədər hidroelektrik, külək, günəş və geotermal kimi ehtiyatların istifadəsini inkişaf etdirəcək; daxili mənbələrdən əldə ediləcək enerji istehsalının genişləndirilməsi; nüvə kimi alternativ enerji mənbəyindən istifadə etmək; Ölkə daxilində və xaricdə kəşfiyyat və qazma işlərinə önəm vermək enerji təhlükəsizliyinin əsas hədəfləri kimi müəyyən edilmişdir.

Bu məqsədlə fəaliyyət göstərən AK Partiya Hökuməti Türkiyədə 2023-cü ilə qədər enerji istehsalının 30%-ni alternativ enerji mənbələrindən əldə etməyi planlaşdırır. Türkiyənin bərpa olunan enerji qaynaqlarının istifadəsində daha yüksək səviyyəyə çatması üçün yeni enerji istehsal texnikalarından faydalanaraq enerji Ar-Ge çalışmalarını dəstəkləməlidir. Enerji təhlükəsizliyi məsələsini Azərbaycan prizmasından dəyərləndirsək, onun neft və təbii qaz ehtiyatları baxımından xarici mənbələrdən asılı olmaması sərfəlidir. Sovet İttifaqından sonra müstəqilliyini əldə edən Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi baxımından mümkün təhlükə ilə üzləşdi. Çünki Sovetlərin mirası olan Rusiya bu resurslar üzərində nüfuzunu saxlamaq və Qafqazda itirilmiş nüfuzunu bərpa etmək üçün keçmişdə olduğu kimi Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi məsələsində də təhlükə kimi qəbul edilib. Artıq Rusiya özünün yaxın ətraf mühit siyasəti çərçivəsində Xəzər regionunu öz arxa həyəti kimi görür. Azərbaycan enerji məsələsində erkən hərəkət edərək, qərb dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq edərək, ən əsası Türkiyəni öz enerji siyasətinə daxil etməklə Rusiyanın mümkün təhlükəsini aradan qaldırıb. Şübhəsiz ki, Türkiyənin Xəzər və Qafqazla bağlı enerji siyasətləri həmişə Rusiya tərəfindən əngəllənməyə çalışılıb. O zaman Rusiyanın iqtisadi zəifliyi və daxili problemlərlə maraqlanması Azərbaycana Qərblə geniş enerji əməkdaşlığı qurmaq imkanı verirdi. Azərbaycan beynəlxalq neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsinə ev sahibliyi etməklə enerji təhlükəsizliyi məsələsində özünü təmin edib. Beləliklə, Azərbaycan enerji əməkdaşlığı ilə həm Qərb dövlətlərinin, həm də Türkiyənin təhlükəsizlik çətiri altına alınıb.

Müstəqilliyin ilk illərində enerji təhlükəsizliyi məsələsində Rusiya ilə yanaşı, İran və Azərbaycan da problem yaradan ölkə oldu. Azərbaycanın qərbə doğru enerji

strategiyasının müəyyən edilməsi İranın maraqlarına uyğun deyildi. İran ABŞ və İngiltərə kimi global güclərin Azərbaycanla enerji sazişləri imzalamasını özü üçün təhlükə kimi qəbul edirdi. Azərbaycanla başlayan enerji əməkdaşlığından sonra Türkiyənin Qafqazda yeni qüvvələr balansında olması İranın reaksiyasına səbəb olub. Bundan əlavə, türkcülük, millətçilik kimi anlayışların Azərbaycanda yenidən gündəmə gəlməsində Türkiyənin aparıcı rol oynaması İran qorxusunu daha da artırıb. Çünki İran 30 milyonluq azərbaycanlı əhalinin yaşadığı Güney Azərbaycanda millətçilik hisslərinin oyanmasını öz suverenliyinə təhlükə kimi görürdü. Azərbaycanın regional layihələrinin keçməsinə təmin edən başqa bir ölkə Gürcüstandır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra iki ölkə arasında yüksək səviyyəli əlaqələr quruldu. Şübhəsiz ki, iki ölkənin yaxınlaşmasında enerji əməkdaşlığı əsas rol oynayıb. Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan arasında üçtərəfli əməkdaşlığın qurulması enerji təhlükəsizliyi məsələsi ilə yanaşı, regional əməkdaşlığa da yol açıb. Gürcüstan regional əməkdaşlıqdan ən çox faydalanan ölkə olub. Çünki Gürcüstan Azərbaycanla Türkiyə arasında həm boru kəmərlərinin, həm də nəqliyyat marşrutlarının tranzit marşrutudur. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi və boru kəmərlərinin düzgün işləməsi səbəbindən Azərbaycan Gürcüstanla münasibətlərində həssasdır. Azərbaycan neft həmçinin təbii qaz kimi tükənən enerji ehtiyatlarına malik böyük bərpa olunan enerji potensialına malikdir. Yaxın illərdə neft ehtiyatlarının azalacağını nəzərə alan Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi baxımından gələcəkdə problemlərlə üzləşməmək üçün yaxın gələcəkdə bərpa olunan enerji resurslarından istifadəyə başlamağı hədəfləyir. Bu məqsədə uyğun olaraq, Azərbaycan son vaxtlar bərpa olunan mənbələrdən istifadə ilə bağlı bəzi qərarlar qəbul etmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında enerji əməkdaşlığına böyük önəm verilir. İki ölkənin gələcəyi baxımından enerji təhlükəsizliyi birlikdə həyata keçirilə biləcək bir sahəyə çevrilib. Yaxın tarixdə Qafqaz və Yaxın Şərqdə gedən müharibələr, yeni geostrateji oyunların yaranması hər iki ölkə ictimaiyyəti tərəfindən diqqətlə izlənilib. Ona görə də sübut olunub ki, Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi məsələsində Türkiyə qədər təhlükəsiz ikinci ölkə deyil.

Əsrin müqaviləsinin səmərəsini görən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təklifi ilə müqavilənin müddətinin bitməmiş uzadılması məsələsi gündəmə gətirilib. 2017-ci ilin sentyabrında Bakıda keçirilən mərasimdə Əliyev AÇG yataqlarının dərinliklərində neftin emalı ilə bağlı xarici şirkətlərlə “Yeni əsrin müqaviləsi”ni imzalayıb. Yeni müqavilə çərçivəsində Türkiyənin TPAO şirkətinə 5,73% pay verilib. Türkiyə enerji resurslarının idxalından asılılıq kimi mənfi cəhətlərə malik olsa da, geosiyasi mövqeyinə görə mühüm rola və üstünlüyə malikdir. Çünki Türkiyə; Balkanların, Yaxın Şərqi və Qafqazın episentridir və Aralıq dənizindən Sakit okeana qədər uzanan bir bölgədə yerləşən torpaq yaddaşına malikdir. Şərqlə Qərbi arasında coğrafi mövqeyə malik olan Türkiyə Boğazların strateji əhəmiyyətinə görə enerji məsələlərində də üstünlüklər qazanıb. Bu kontekstdə Türkiyənin Cənubi Qafqaz regionunun enerji bazarına daxil olması onun hədəfləri arasında idi. Xəzər dənizində dünya neftinin 4%-i, təbii qaz ehtiyatlarının 6%-i var həmçinin bu bölgənin Türkiyə üçün əhəmiyyəti göz qabağındadır. Türkiyə Dəmirəl dövründən başlayaraq regionda boru kəməri siyasətinə qarışması ilə enerji təchizatı məsələsində mərkəzi ölkə olmaq istəyirdi. Bu yanaşma ilə Türkiyə Azərbaycanın enerji strategiyasına daxil olması ilə regionun enerji bazarında öz gələcəyi baxımından çox önəmli olub. Rusiya sovet dövründə olduğu kimi Xəzərin sərvətləri üzərində inhisarını saxlamaq niyyətində idi ki, bu da Azərbaycanın haqqıdır. Lakin Rusiyanın Azərbaycanın enerji resursları ilə bağlı repressiv siyasəti o qədər də uğurlu olmayıb. Birincisi, Azərbaycanın enerji strategiyası daha çox qərbyönlü olduğundan, xüsusilə ABŞ və Aİ ölkələri Azərbaycanı ciddi şəkildə dəstəklədilər. İkinci səbəb odur ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra Türkiyə ilə münasibətlər və Azərbaycanın enerji məsələlərində güclü dəstəyi bu təzyiqləri azaldı. Xüsusilə, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında neft həmçinin təbii qaz kəməri layihələrinin tikintisinə dair müqavilələrin imzalanması Rusiyanın enerji məsələsində təsirini xeyli azaldı. Bu səbəbdən Türkiyə-Azərbaycan enerji əlaqələrinin nə qədər əhəmiyyətli olduğu və Əliyev, Dəmirəl kimi liderlərin enerji siyasətlərini yalnız iki ölkənin maraqlarına uyğun müəyyən etdikləri bir daha sübut olundu. Beləliklə, Türkiyə ilə Xəzər regionu arasında Azərbaycana əsaslanan enerji əməkdaşlığı AKP dövründə fərqli bir miqyas

aldı. 2002-ci ildə AK Partiya dövrünün başlaması ilə Türkiyə fəal xarici siyasət nümayiş etdirməyə başladı və enerji məsələlərində daha fəal rol aldı. Türkiyəni hər cəhətdən regionda əhəmiyyətli bir gücə çevirmək istəyi AKP rəhbərliyinin hakimiyyətə gəlişindən sonrakı ilk dövrlərdə xarici siyasətdə öz təsirini göstərdi. Bu mənada Ərdoğan hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan Türkiyənin xarici siyasətində fərqli bir cərəyan aldı. Əslində Əhməd Davudoğlu 2001-ci ildə yazdığı “Strategiya Dərinliyi” kitabında yazırdı ki, “Azərbaycan Türkiyə üçün Qafqazda ən mühüm strateji müttəfiqdir və Azərbaycan olmasaydı, Türkiyənin Xəzərə dair siyasət hazırlaması mümkün olmazdı.

Belə bir yanaşma AKP dövründə Türkiyədə enerji məsələsi ilə bağlı meqa layihələrin reallaşması ilə geniş vüsət aldı. Türkiyənin enerjiyə yeni yanaşması regional enerji layihələri vasitəsilə Türkiyəni enerji mərkəzinə çevirmək, regional problemlərin həllinə töhfə vermək, regional sabitlik və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün beynəlxalq aktor və qurumlarla əlaqələr qurmaq, daha sıx iqtisadi və siyasi münasibətlər. Eyni zamanda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ilə başlayan və Azərbaycanla formalaşan enerji kəmərləri Türkiyənin enerji resurslarının şaxələndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. BTC Əsas İxrac Neft Kəməri layihəsinin tikintisi ilə bağlı ideyalar Azərbaycan müstəqilliyini əldə edən kimi yaranıb. Ebülfez Elçibeyin dövründə Türkiyə BTC xətti ilə bağlı fikirləri ilk dəfə gündəmə gətirdi. Bu məqsədlə Azərbaycan və Türkiyə arasında bir sıra yüksək səviyyəli görüşlər keçirilib. Siyasi konyukturanın uyğunsuzluğu və Elçibəy hökumətinin devrilməsi səbəbindən layihə üzrə danışıqlar yarımçıq qalıb. Heydər Əliyev dövründə yarımçıq qalmış BTC layihəsinə maraq daha da artdı və onun tikintisi ilə bağlı danışıqlar sürətləndi. Çünki BTC-nin atası Türkiyə olsa da Əliyev qarşı çıxmadı. Əslində, Əliyev xaricdən qayıdarkən mətbuatın verdiyi suala belə cavab verdi: “Biz BTC layihə təklifini təkcə Türkiyə ilə deyil, iki dövlətlə də hazırlamışıq. Biz qərara aldığımız; Əsas boru kəməri BTC kəməri olacaq və hamı ona hörmətlə yanaşacaq” ifadəsi BTC layihəsinə verilən önəmin göstəricisidir (Adıgüzel H. 2007: s.390).

BTC Layihəsi ortaya çıxandan sonra müzakirə olunan əsas məsələ xəttin marşrutu olub. Azərbaycan və Türkiyə sərhəd qonşuları olduğu üçün Ermənistan, İran və Gürcüstan üzərindən Ceyhan limanına çatdırılacaq xəttin marşrut variantları gündəmə gəlib. Əvvəla, bir çox Qərb enerji şirkətləri, xüsusən də ABŞ şirkətləri BTC xəttinin İran marşrutu üzərindən keçməsinə etiraz ediblər. Qarabağ bölgəsinin Ermənistan tərəfindən işğalı ilə əlaqədar Bakı hökuməti heç bir danışıqlar aparmadan erməni marşrutundan imtina etdi. Tərəflər sonuncu variant olan Gürcüstan marşrutu alternativini ilə bağlı konsensusa gəliblər.

Demək olar ki, Türkiyə marşrutla bağlı müzakirələrdə fəal iştirak edib və Gürcüstandan keçməyə mühüm töhfə verib. BTC uzaqda olsa da, xəttin böyük hissəsinin təhlükəsizliyi Türkiyənin nəzarəti altında olduğundan ABŞ tərəfindən də müsbət qarşılıb. 28 fevral 1997-ci ildə BTC ilə bağlı ilk ciddi addım atıldı və bu xətt üzrə Almaniyanın PLE Engineering GmbH şirkəti ilə BOTAŞ arasında texniki-iqtisadi əsaslandırma müqaviləsi imzalandı. PLE 1997-ci ilin dekabrında BOTAŞ-a texniki-iqtisadi əsaslandırma təqdim etdi (Adıgüzel H. 2007: s.385).

Layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırmalarının ABŞ tərəfindən dəstəkləndiyi açıqlanıb. Çünki ABŞ regional enerji qaynaqlarını Rusiya deyil, Türkiyə üzərindən nəql etmək qərarına gəlib və neft mərkəzli yanaşmadan uzaqlaşaraq, geosiyasi mərkəzli yanaşmaya keçərək siyasətlərin dəyişməyə başladığı ortaya çıxıb. onun siyasi təsiri. Qərb regionda müstəqilliyini bərpa etmiş dövlətlərin Azərbaycanla birlikdə Rusiyaya qarşı müstəqil şəkildə siyasi və iqtisadi sabitliyin möhkəmlənməsinə önəm verib. 1998-ci ilin oktyabrında ABŞ, Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Gürcüstan və Özbəkistan Ankarada imzalanan Ankara Bəyannaməsi ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Kəmərinə dəstəklədiklərini bəyan etdilər (Adıgüzel H. 2007: s.385).

İmzalanan bəyannamədə o, Rusiyanı ABŞ-ın iştirakını siyasi qərar kimi şərh etdiyinə görə qınayıb. ABŞ hökumətinin əsas məqsədi bir tərəfdən Qafqaz regionunda siyasi maraqlarını gücləndirmək, digər tərəfdən isə Rusiyanın bölgədəki təsirini zəiflətməkdir. Bill Riçardsonun fikrincə, onun Klinton administrasiyası dövründə ABŞ-ın keçmiş energetika naziri Bakı-Tbilisi-Sehan haqqında təsviri

“sadəcə boru kəməri layihəsi deyil, Xəzər regionuna strateji yanaşma” idi. BTC layihəsi üçün gələcək çox önəmlidir. Beləliklə, 1999-cu il noyabrın 17-19-da İstanbulda ATƏT-in Zirvə toplantısında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında BTC xam neft layihəsinin imzalanması əlaqələrə təkan verdi. BTC boru kəmərinin tikintisi 2002-ci ildə başlanmış, 225 km Gürcüstan, 468 km Azərbaycan və 1037 km Türkiyə ərazisindən keçməklə boru kəmərinin ümumi uzunluğu 1730 km, nasos gücü gündəlik 1 milyon ton, illik 50 milyon tondur. 25 may 2005-ci ildə açılmışdır. və 12 oktyabr 2005-ci ildə Gürcüstan Türkiyə sərhədinə çatdıqda 28 may 2006-cı ildə ilk neft kəməri Kehan limanına çatdı. 2006-cı il iyunun 2-də Azərbaycan neftini daşıyan ilk tanker Kehandan yola düşdü. , Ceyhan limanında saxlanıldı. 2006-cı ildə. Xəttin açılışında çıxış edən İlham Əliyev BTC layihəsinin həyata keçirilməsində göstərdiyi köməyə görə ABŞ-a təşəkkür etdi. . Xüsusilə 2006 və 2009-cu illərdə Ukrayna və Rusiya arasında təbii qaz böhranı, bu böhranların Aİ-nin enerji təklifi üçün təhlükə olaraq görülməsindən sonra BTC və digər boru kəmərlərinin əhəmiyyətini vurğuladı. 2006-cı ilin iyununda fəaliyyətə başlayan BTC boru kəməri ilə 2017-ci ilədək 2,87 milyard barel neft daşınıb və Sehvan limanı vasitəsilə dünya bazarına 3758 barel ixrac edilib. 2020-ci ilin birinci rübünün sonuna 4457 neft şirkəti tərəfindən dünya bazarına çıxarılan xam neftin ümumi həcmi 3,41 milyard ton (455 milyon tondan çox) təşkil edib (Bakı-Tbilisi-Sehan boru kəməri, 2021).

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın neft sənayesi üçün dönüş nöqtəsi olduğu halda, “Şahdəniz” neft sektoru sazişi Azərbaycanın təbii qazın beynəlxalq bazarlara çıxarılması üçün əsas olub. 1996-cı il iyulun 4-də “Şahdəniz” sazişinin imzalanmasından sonra Azərbaycan hökuməti dünya bazarında Şahdəniz regionunda təbii qaz ehtiyatları üçün yeni boru kəmərinin tikintisinə başladı. Danışıqlar nəticəsində Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) təbii qaz kəmərinin BTC layihəsi ilə eyni dəhlizdən istifadə etməklə çəkilməsi qərara alınıb. 1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda keçirilən ATƏT-in Zirvə toplantısında üç ölkənin (Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan) energetika nazirləri səviyyəsində aparılan danışıqlardan sonra atom elektrik stansiyasının tikintisi istiqamətində ilk addım kimi

anlaşma memorandumunu imzalanıb. BTE Təbii Qaz Boru Kəməri Layihəsi (Pamir N.A. 2000: s.72).

Ona görə də Azərbaycan ikinci layihəni və layihə ilə bağlı əsas tədbirləri Rusiyanın iştirakı olmadan verdi. Başqa sözlə, Azərbaycandan Türkiyəyə neft, eləcə də təbii qaz kəmərləri Qafqaz regionunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar Rusiyanın Avropadakı effektivliyinə, eləcə də Mərkəzi Asiya və Qafqazdakı mövcudluğuna birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji neft əməkdaşlığı, o cümlədən BTE layihəsi təbii qaz sektoruna yönəlib. BTE layihəsinin tikintisi Rusiyadan başqa Aİ ölkələrindən təbii qaz ixracı üçün yeni bazar yaradır. BTE layihəsi də Türkiyə üçün çox önəmlidir. BTE layihəsindən sonra Ankara Rusiya və İranla birlikdə Azərbaycandan qaz tədarük etməyə başladı və təbii qaz bazarını şaxələndirə bildi. Bu baxımdan, 2007-ci ildə BTE təbii qaz kəmərinin istismara verilməsindən sonra Türkiyə nəinki ucuz təbii qaz təmin etdi, həm də Ankaranı Moskva və Tehran yerləri üçün əlverişli variantla çevirdi.

Soyuq müharibənin başa çatması ilə neft və təbii qaz dünyanın böyük dövlətləri arasında cazibə mərkəzinə çevrildi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində güc bölgüsü artıb. 1990-cı ildən Türkiyə digər sahələrdə olduğu kimi enerji siyasətində də Azərbaycanı dəstəkləyir. Azərbaycan üçün Türkiyə enerji əməkdaşlığında etibarlı tərəfdaşdır. Əslində, Azərbaycan və Türkiyə münasibətlərini təhlil edəndə strateji tərəfdaşlığın nə dərəcədə aktual olduğu aydın görünür. O vaxtdan bəri Əsrin müqaviləsinə əsaslanan enerji əməkdaşlığı boru kəmərinin tikintisini əhatə etməklə genişləndi. Rəsmi əlaqələr 1991-ci ildə Türkiyənin Azərbaycanın müstəqilliyini tanımasından sonra başlayıb. Elçibənin rəhbərliyi ilə iki ölkə arasında münasibətlər xeyli inkişaf edib, Heydər Əliyevin dövründə isə iki ölkə arasında balans yaranıb. Xüsusən də Azərbaycan o vaxtdan bəri Rusiyanı zəngin enerji resurslarından istifadə etməkdən kənar qoymadan Türkiyə ilə yaxşı münasibətlər saxlayır. Azərbaycanın enerji sektoruna daxil olan Türkiyə və “Əsrin müqaviləsi” enerji əməkdaşlığının vacibliyini açıq şəkildə göstərir. Beləliklə, enerjinin artan əhəmiyyəti və kəmərin

tikintisi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığı genişləndirib. 2003-cü ildə İlham Əliyev erasının başlaması ilə Azərbaycan və Türkiyə arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq intensivləşdi. Bu əməkdaşlıq nəticəsində BTC, BTE, TANAP, TAP kimi mühüm neft və təbii qaz layihələri yaranıb. Enerji sahəsində illərlə durğunluq yaşayan bir ölkə olaraq bu layihələr Türkiyəni enerji ixracatçıları və idxalçıların bir araya gəldiyi bir mövqeyə qaldırdı. “Bir dövlət iki millət” təfəkkürlü Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq ildən-ilə möhkəmlənir, əməkdaşlıq sahələri genişlənir. İki ölkənin prezidenti Ərdoğan və Əliyev arasında qurulan səmimi dostluq da ikitərəfli münasibətlərin inkişafında çox faydalıdır. Deyə bilərik ki, Ankara ilə Bakı arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq güclü əlaqələrin qurulması üçün vacibdir və bu, bir çox sahələrin, o cümlədən iqtisadi, siyasi və ticarətin inkişafına töhfə verir. Eyni zamanda, ticarət və investisiyaların əhəmiyyətli dərəcədə artması beynəlxalq təhlükəsizliyi gücləndirir. İqtisadiyyat və enerji sektorunda bu əlaqələrin inkişafı iki ölkənin sabitliyi üçün mühüm təminat kimi qəbul edilə bilər. Nəticə etibarlı ilə Azərbaycanın gələcək enerji siyasəti və enerji əlaqələri Türkiyə üçün məqsədlərinə çatmaq üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün və gələcəkdə iki ölkə arasında əməkdaşlıq bizə bu sahədə güclü və səmərəli sistem qurmağa imkan verəcək (Suleymanov A., Hasanov F. 2013: s.996).

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN ƏHATƏLİ TƏDQIQI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ FORMALARI)

2.1. Azərbaycan-Türkiyə arasında əmtəə və xidmətlərlə dövriyyəsinin müasir vəziyyəti (İki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri və formaları)

Şərqi Avropa ilə Qərbi Asiyanın kəsişmə nöqtəsi olan Qafqazda yerləşən Azərbaycan unitar konstitusiyalı respublika idarəsinə malikdir. Azərbaycan Sovet İttifaqından sonra iqtisadi keçid dövrünü başa vurmuş neftə əsaslanan və inkişaf edən iqtisadiyyata malikdir. Azərbaycanın milli valyutası manatdır (AZN). Rəsmi dil Azərbaycan dili olsa da, ölkədə rus dili geniş yayılmışdır. Dünya Bankının “İş görmək asanlığı” indeksində Türkiyədən dərhal sonra 34-cü yerdədir.

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etdi. Bu qəfil keçidlə respublikalararası loyallığa əsaslanan iqtisadi strukturun dağılması, siyasi-hüquqi infrastrukturun olmaması, köhnəlmiş texnologiya ucbatından Azərbaycan iqtisadiyyatı qəfil iflasa uğradı. Ölkədə siyasi sabitlik bərpa edildikdən sonra əsas diqqəti iqtisadiyyata yönəldən Azərbaycan 1996-cı ildən dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə əldə etdiyi yataqların emalı və bölüşdürülməsi ilə bağlı imzaladığı müqavilələr və iqtisadi inkişafa sürətli uyğunlaşması sayəsində iqtisadi artıma nail olmuşdur.

10 milyon əhalisi olan Azərbaycan dünyanın ən çox əhalisi olan 90-cı ölkəsidir. Əhalinin 44%-i kənd yerlərində yaşayır – Türkiyədə 25%-i və işçi qüvvəsində iştirak nisbəti 66%-dir. İşçi qüvvəsinin 50%-i xidmətlər sektorunda, 14%-i sənaye sektorunda, 36%-i isə kənd təsərrüfatı sektorunda çalışır. Azərbaycan 2019-cu ildə cari qiymətlərlə 48 milyard dollar ÜDM-in həcmi ilə dünyada 89-cu yerdədir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) məlumatına görə, 2019-cu ildə real ifadədə

2,3% böyüyən Azərbaycan iqtisadiyyatının COVID-19 pandemiyasının təsiri nəticəsində 2020-ci ildə -2,2% daralması gözlənilirdi.

Comtrade məlumatlarına görə, Azərbaycan 2019-cu ildə ümumilikdə 19,6 milyard dollar ixrac, 13,64 milyard dollar idxal həyata keçirib. Ən yaxın ticarət əlaqələrini İtaliya, Türkiyə, Çin və Rusiya ilə qurub. Türkiyə Rusiyadan sonra ən çox idxal etdiyi ölkədir. Türkiyə 2019-cu ildə Azərbaycana 1,78 milyard dollar ixrac etdiyi halda, Azərbaycandan 411 milyon dollar idxal edib. İkitərəfli ticarət dövriyyəimizin 2 milyard dolları ötdüyü Azərbaycan bizim 39-cu ən böyük ticarət tərəfdaşımızdır (<https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/azerbaycan>).

24 avqust 2021-ci il tarixli Rəsmi Qəzetdə dərc olunan 4417 nömrəli Qərarla “Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Rəqəmsal Texnologiyalar Sahəsində Əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumunun” təsdiq edilməsi qərara alınıb. 2 aprel 2021-ci il tarixində Azərbaycanın paytaxtı Bakıda imzalanmış Kommersiya. Anlaşma Memorandumu qüvvəyə minmişdir.

Saziş iki ölkə arasında əmtəə və xidmət ticarətini artırmaq üçün texnoloji imkanlardan istifadə etmək, yeni nəqliyyat marşrutları və əlaqələrdə ən son inkişafı nəzərə almaq, mövcud əməkdaşlığı daha əhatəli və firavan etmək məqsədi daşıyır. Bu çərçivədə, Sazişin qüvvəyə minməsi ilə hər iki ölkə arasında mövcud rəqəmsal ticarətin davamlı və sabit inkişafı təşviq ediləcək. Bu yolla rəqəmsal ticarət kəsinin qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla birgə tədqiqatlar aparılacaq və birgə hesabatlar hazırlanacaq, məlumatlandırıcı görüşlər, seminarlar və seminarlar təşkil olunacaq, birgə layihə və proqramlar hazırlanacaq.

Saziş çərçivəsində gömrük və sərhəd tənzimləməsi prosesləri sadələşdiriləcək, milli vahid pəncərələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün tədqiqatlar aparılacaq, elektron ticarət standartları hazırlanacaq, yeni marketing modelləri, gömrük rüsum və rüsumlarının rəqəmsal ödənişləri, e-qaimə-fakturanın rəqəmsallaşdırılması və ticarət maliyyəsi, rəqəmsal logistika və təchizat zəncirinin idarə edilməsi kimi məsələlərdə imkanlar araşdırılacaq. Bundan əlavə, yükdaşımaların asanlaşdırılması üçün e-TIR sisteminin tətbiqi istiqamətində

əməkdaşlıq ediləcək və nəqliyyat marşrutlarında dəmir yolu daşımalarının asanlaşdırılması üçün maksimum səy göstəriləcəkdir. Mövcud və yeni açılan dəhlizlər vasitəsilə iki ölkə arasında əlaqəni daha da asanlaşdırmaq üçün rəqəmsal infrastruktur yaradılacaq. Bundan əlavə, öz ölkələrində rəqəmsal ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən biznes qurumları arasında əməkdaşlıq, o cümlədən KOM-ların transsərhəd rəqəmsal ticarət ekosisteminə inteqrasiyasına dəstək təşviq ediləcək.

Rəqəmsal ticarətlə bağlı sahələrdə qanunvericilik təkmilləşdiriləcək, ticarətin asanlaşdırılması və rəqəmsallaşma üçün əşyaların interneti, blokçeyn, robototexnika və bulud hesablamaları, süni intellekt və digər “4-cü Sənaye İnqilabı” texnologiyalarının tətbiqi imkanları araşdırılacaq. Xülasə, rəqəmsal ticarətə maneələrin aradan qaldırılması və transsərhəd rəqəmsal ticarətə gətirib çıxaracaq əlverişli şəraitin və infrastrukturun yaradılması üçün tərəflər tərəfindən yüksək səviyyəli əməkdaşlıq həyata keçiriləcək.

Fiziki ticarətlə müqayisədə həm biznesdən istehlakçıya, həm də biznesdən biznesə ticarətdə elektron ticarətin həcmnin artması eksponensial sürətlə artır və gündən-günə sürətlənir. Bu nöqtədə həm mövcud rəqəmsal ticarət imkanlarının inkişafı, həm də lazımi qaydalarla təhlükəsiz və möhkəm hüquqi zəmin yaradılması rəqəmsal bazarda daha güclü, daha effektiv şirkətlərin yaranmasına və mövcud şirkətlərin böyüməsinə əhəmiyyətli töhfə verəcək. . Bu səbəbdən bizim fikrimizcə, indiki saziş kimi daha bir çox beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsi vacibdir (<https://aksan.av.tr/tr/blog/detail/1156>).

Xarici İqtisadi Əlaqələr Şurasının Türkiyə-Azərbaycan İş Şurasının sədri Selçuk Akat, "Dövlət başçılarının 15 milyard dollarlıq hədəfi var. Hədəfin üçdə birinə yaxınlaşdıq. Düşünürəm ki, qarşıdakı dövrdə hədəfə çatacağıq, ya da hətta ondan da üstündür" dedi.

İqtisadiyyat Jurnalistləri Dərnəyi (EGD) və DEİK-in təşəbbüsü ilə keçirilən “Kommersiya Diplomatiyasına Səyahət” adlı yığıncaq silsiləsinə qatılan Akat çıxışında Azərbaycanda əməkdaşlıq edən qurum və təşkilatlarla əlaqələrini davam etdirdiklərini, bu səbəbdən onlayn görüşlər keçirdiklərini söylədi.

Azərbaycan ordusunun Qarabağda qazandığı qələbənin mərasimlə qeyd edildiyini xatırladan Akat, "Epidemiya nəzarət altında idi. Ancaq vətəndaşlar qələbə bayramı ilə əlaqədar meydanlara çıxdıqda, yoluxmada ciddi artım oldu. Ölkədə yenidən sərt tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Pərakəndə və qida və içki sahələrində məhdudiyətlər qoyuldu. Daha çox hiss olunsa da, iri şirkətlər və sənaye qurumları işlərini davam etdirirlər". dedi.

Azərbaycanın təqribən 50 milyard dollarlıq iqtisadiyyata malik olduğunu deyən Akat sözlərinə belə davam edib:

Türk inşaat şirkətlərinin hər yerdə bizneslə məşğul olduğunu ifadə edən Akat, "Qarabağda çalışmaq bizim borcumuzdur. Qarabağın inkişafı üçün türk şirkətlərinin işini iş deyil, vəzifə kimi görmək lazımdır". dedi.

"Xəzərdəki qazın TANAP ilə dünyaya ötürülməsi gələcək üçün ən böyük layihədir" Səlcuk Akat bildirib ki, Azərbaycan neftdən başqa sektorların da böyüməsi üçün böyük səy göstərir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Boru Kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi üçün iki mühüm məqamın olduğunu bildirən Akat, "Azərbaycan neftinin Aralıq dənizinə və beynəlxalq bazara daşınması hissəsi layihəni əhəmiyyətli edir. Bundan vacib nə var ki, bundan daha önəmlisi var. Odur ki, bütün dünya Türkiyə və Azərbaycan üçün belə gözəl bir yerə sahibdir dedi.

Xəzər dənizində olduğu təxmin edilən neft həmçinin təbii qaz ehtiyatları ilə bağlı Akat, "Xəzər dənizi ehtiyatlarının TANAP-a birləşdirilməsi qarşıdakı dövrdə ən mühüm məsələ olacaq. Azərbaycan və Türkmənistan sərhədləri və qaz ehtiyatları ilə bağlı razılığa gəliblər. Xəzərdə. Dənizdəki qazın TANAP ilə dünyaya çatdırılması növbəti dövrdə ən böyük yeni layihə olacaq" dedi.

Akat bildirib ki, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Naxçıvandan Azərbaycana tranzit dəhlizi ilə gələcəkdə daşıma qiymətlərində ucuzlaşmalar olacaq.

"15 milyard dolları tutduqdan sonra eniş yaşamamaq üçün iki ölkə arasında sərbəst ticarət müqaviləsi bağlanmalıdır"

Türkiyə-Azərbaycan İş Şurasının sədri Akat hazırda Türkiyə-Azərbaycan ticarət həcmnin 4,5 milyard dollar civarında olduğunu bildirərək, "Dövlət

başçılarının 15 milyard dollarlıq hədəfi var. Hədəfin üçdə birinə yaxınlaşdıq. Biz hədəfə çatacağıq. Önümüzdəki dövrdə Qarabağda investisiya potensialı ilə hədəflənən "15 milyard dollara çatdıqdan sonra mümkün azalmaların yaşanmaması üçün iki ölkə arasında Azad Ticarət Sazişi (STA) imzalanması lazımdır" dedi.

Digər tərəfdən, 146 iş şurası ilə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün ticari diplomatiya fəaliyyətlərini davam etdirən DEİK-in hər çərşənbə axşamı iş şurası sədrlərinin iştirakı ilə onlayn toplantı keçirəcəyi də bildirilib

(<https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiye-azerbaycan-ticaret-hacminin-hedefi-asmasi-bekleniyor-555028.html>).

1990-cı illərdə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Qafqazda yeni dövlətlər (Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan) yarandı. Eyni zamanda, Türkiyə böyük neft həmçinin qaz ehtiyatlarına malik Azərbaycan və digər ölkələrdəki vakuumdan yararlanmaq, Avropa İttifaqı isə Rusiyanın təbii qazdan asılılığını azaltmaq üçün bu ehtiyatlara Türkiyə vasitəsilə çıxış etmək istəyir.

Neft kəşflərinə görə dünyada ilk ölkələr sırasında olan Azərbaycan böyük ehtiyatları, qazma, hasilat və ixracda qabaqcıl texnologiyadan istifadə etməklə dövlətin iqtisadi vəziyyətində özünü göstərən maliyyə gəlirləri əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. əməliyyatlar. Bu, iqtisadi inkişaf tempini sürətləndirdi, adambaşına düşən gəliri artırdı, idxala tələbat artdı və Azərbaycan beynəlxalq investisiyalar üçün bir ünvana çevrildi. Bu səbəbdən bir çox beynəlxalq və regional şirkətlər ölkəyə sərmayə qoyublar. Azərbaycanın qonşusu Türkiyə iki ölkə arasında ortaq millətçiliyə, ortaq tarixə, ortaq dilə əsaslanan siyasi və iqtisadi əlaqələri ilə bu investisiyalardan və ticarət mübadilələrindən pay almağa çalışırdı. Unutmaq olmaz ki, Türkiyə enerji resurslarında demək olar ki, tamamilə idxaldan asılı olan və resurslarını diversifikasiya etməklə Rusiya və İrandan asılılığını azaltmağa çalışan istehlakçı ölkələrdən biridir.

Məlumdur ki, Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri həmişə güclü olub və "iki dövlət, bir millət" ifadəsi ilə müəyyən edilir. İki ölkə arasında bir neçə səbəbə görə aydın yaxınlaşma var. Birincisi: Hər iki ölkənin "türk" kimliyi var. Onların türk millətçiliyinə demək olar ki, eyni meyli var. İkincisi: Türkiyə son 20 ildə

Azərbaycanla əlaqələrini xeyli gücləndirən millətçi diskurs inkişaf etdirdi. Üçüncüsü: İki ölkə coğrafi baxımdan bir-birinə yaxındır, Özbəkistan və Qazaxıstan kimi digər türkdilli ölkələr qədər uzaq deyil. Dördüncüsü: Türkiyə Cümhuriyyəti qurulanda bir çox Azərbaycan ziyalıları yeni dövlətin qurulmasına kömək etmək üçün Rusiyadan Türkiyəyə köçüblər. Beşinci: İki ölkənin ümumi regional düşmən Ermənistana qarşı müəyyən oriyentasiyası və mövqeyi var. Bu səbəblər iki ölkə arasında bu ya da digər şəkildə strateji əlaqələrin qurulmasına kömək etdi. Lakin bu, iki ölkə arasındakı münasibətlərdəki boşluqların qarşısını tam ala bilmədi.

1992-ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri Qarabağ bölgəsinə hücumla başlayanda Türkiyə Azərbaycana dəstək vermədi və daha sonra Ermənistan Qarabağ bölgəsini işğal etdi.

İki ölkə arasında münasibətlərdə iqtisadi maraqlar mühüm rol oynayır. 30 il əvvəl Azərbaycanın yaranmasından bu yana iki ölkə iqtisadi tərəfdaşlıqlarını ikitərəfli ticarət, birgə enerji layihələri və birbaşa investisiyalar vasitəsilə dərinləşdirib, çoxşaxəli strateji əməkdaşlıq həyata keçirib. Azərbaycan Türkiyəni Orta Asiyada digər türk dövlətləri ilə birləşdirən körpü olub. Digər tərəfdən, Türkiyə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi birliyə inteqrasiyasını asanlaşdıran, qərb və beynəlxalq bazarlara çıxışı təmin edən ölkə kimi rol oynayıb. İki ölkə 2007-ci ildə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən ticarət, azad iqtisadiyyat, region və nəqliyyat sahələrində İqtisadi Tərəfdaşlıq və Fəaliyyət Planı imzalayıb. Yenə 2010-cu ildə iki ölkə arasında Türkiyə-Azərbaycan Strateji Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması ilə bağlı müqavilə imzalanıb və iqtisadi əlaqələrə maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində addımlar atılıb.

Neft və qaz ixracı Azərbaycanın ixrac həcmünün 90 faizini təşkil edir ki, bu da neftin qiymətinin beynəlxalq bazarda dəyişməsinin dövlət büdcəsinə və ümumi daxili məhsula təsirini izah edir.

2020-ci ilin statistikasına görə, Azərbaycan əhalisinin sayı 10 milyona yaxındır. Ehtiyaclarını, xüsusilə maşın və avadanlıq məhsulları, qida məhsulları, minerallar və kimyəvi maddələri təmin etmək baxımından əsas idxalçı ölkə hesab olunur. Neft və qaz kimi enerji mənbələrinin kəşfi adambaşına düşən gəlirin

artmasına və idxalın həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmaqla ölkəni ixrac üçün münbit zəminə çevirdi. Türkiyə Azərbaycanla ticarət mübadiləsini genişləndirmək üçün tarixi əlaqələrin və milli qarşılıqlı asılılığın köklərindən istifadə edir. 2019-cu ildə prezident Ərdoğan və Azərbaycan prezidenti Əliyev arasında 15 milyard dollarlıq ticarət sazişi imzalanıb. Beləliklə, yaxın illərdə Türkiyə Azərbaycanın ilk ticarət tərəfdaşı olacaq.

Türkiyə indiyədək Azərbaycan iqtisadiyyatına təxminən 11 milyard dollar sərmayə qoyubsa, 2020-ci ilin sonuna kimi Azərbaycanın Türkiyəyə yatırdığı investisiyaların 20 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan şirkətlərinin sayı 2467-yə çatıb, xüsusilə neft, qaz həmçinin neft-kimya sektorunda fəaliyyət göstərən dövlət qurumu SOCAR-dır

(<https://ayam.com.tr/arastirma/azerbaycan-turkiye-iliskilerine-ticaret-ve-enerji-kaynaklarinin-etkisi/>).

2.2. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası

Türkiyə ilə Azərbaycan 1991-ci ildən indiyədək müxtəlif regionları əhatə edən, o cümlədən iki ölkə arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin hüquqi aspektlərini tənzimləyən 200-dən çox belə saziş, müqavilə və sənəd imzalayıb, lakin təəssüf ki, heç bir memorandum yaradılmayıb. Yox Müxtəlif səbəblərdən iş var. İqtisadi münasibətlərin hüquqi əsasları ilə bağlı ən mühüm sənədlərdən biri də Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında 1992-ci il noyabrın 1-i (bu müqavilənin bağlandığı tarix) arasında Ticarət-İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında sazişdir. imzalanmışdır). Ankaradakı rəsmi Azərbaycan mənbələrində 2 noyabr 1992-ci il kimi göstərilir). Sazişə əsasən, tərəflər mövcud milli qanunlara uyğun olaraq, uzunmüddətli, sabit və balanslaşdırılmış ticarət əlaqələrinin qurulması və mövcud imkanlar çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün zəruri addımlar atacaqlar. 2-ci maddədə nəzərdə tutulur ki, tərəflər öz ölkələrində gömrük, vergilər, rüsumlar və digər əməliyyatların idxalı və ixracı zamanı “yaxşı millət” prinsipini qarşılıqlı surətdə tətbiq etməlidirlər. 7-ci maddə vurğulayır ki, tərəflər öz ölkələri arasında investisiya və texniki əməkdaşlığı təşviq etmək üçün öz

bazarlarında üçüncü ölkələrlə birgə müəssisələr yaratmalıdırlar. Müqaviləyə əsasən, Türkiyə və Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, nadir torpaq sənayesinin tikintisi və modernləşdirilməsi, sənaye, neft elmi, neft kəşfiyyatı, neft hasilatı və neft sənayesində əməkdaşlıq sahələrinə birgə sərmayə qoyuluşuna diqqət yetirəcək. , Tikinti, nəqliyyat və telekommunikasiya, mədənçıxarma və turizm. Həmin gün Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin müxtəlif aspektlərini əhatə edən, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın, yol-nəqliyyat və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına texniki yardım təşəbbüsləri də daxil olmaqla, ümumilikdə 13 sənəd imzalanıb. Və turizm. Onun rolu ilə bağlı ümumilikdə 13 sənəd imzalanıb. 1992-ci il noyabrın 2-də Ankarada Türkiyə Respublikasının Baş naziri Süleyman Dəmirəl ilə Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəy arasında “Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq və birlik müqaviləsi” imzalanıb. . Xüsusilə, birinci üç və səkkizinci maddələrdə iqtisadi münasibətlərin əhəmiyyəti vurğulanır. Münasibətlərin ümumi çərçivəsini əks etdirən 1-ci maddədə deyilir ki, ikitərəfli münasibətlər siyasi, iqtisadi, ticarət, enerji, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və inkişafa əsaslanan beynəlxalq münasibətlərin yeni inkişafı əsasında qarşılıqlı fayda, etimad və əməkdaşlığa əsaslanır. Nəqliyyat, rabitə, informasiya, statistika, turizm və digər sahələr üzrə razılıq əldə olunub və bu məsələlər müvafiq müqavilə və protokollarla tənzimlənəcək. 2, 3 və 9-cu maddələrdə iqtisadi münasibətlərə dair aydın müddəalar var. Məsələn, 2-ci maddədə deyilir ki, tərəflər ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın tərkib hissəsi kimi öz aralarında ticarətin həcmi mövcud imkanlar səviyyəsinə çatdırmağa səy göstərəcək, birgə maliyyə proqramları hazırlayıb həyata keçirəcəklər. İki ölkə arasında münasibətlər. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1994-cü il fevralın 8-10-da Türkiyəyə səfəri zamanı ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığa dair mühüm sənədlər imzalanmışdır. 1994-cü il fevralın 9-da Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin imzaladığı 10 illik dostluq və çoxtərəfli əməkdaşlıq müqaviləsi iqtisadiyyatı da əhatə edir. İqtisadi münasibətlər xüsusi olaraq bu Sazişin 11, 12, 13 və 14-cü maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq ikitərəfli münasibətlərin mühüm istiqaməti olduğundan, hər iki tərəf qarşılıqlı investisiya sazişlərinin yaradılması və

həyata keçirilməsi üçün əlverişli mühit yaratmaqla, öz aralarında ticarətin həcmi artıracaq. Ölkəsinin mülkü; O, ticarət, pul-kredit və iqtisadi əməkdaşlıq üçün təkmilləşdirilmiş idarəçilik yaradacaq, öz ölkəsinin iqtisadiyyatına kömək edəcək investisiyalar üçün şərait yaradacaq, dəniz, çay və hava limanı, dəmir yolu, avtomobil yolu, neft və təbii qazla yük və sərnişin daşınmasını asanlaşdıracaq. Cəmiyyəti inkişaf etdirmək. Maraqlıdır ki, Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyevin eyni gündə imzaladıqları Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında hərtərəfli elmi-texniki, sosial, mədəni və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müqavilədə demək olar ki, iqtisadi məsələlər qeyd olunmur (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/458499>).

Xam neft ixracının artmasına münbit şərait yaratmaq üçün xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinin qurulması istiqamətində mütəmadi addımlar atılıb. Bununla bağlı 10 ölkə ilə azad ticarət müqavilələrinin imzalanması, o cümlədən bir çox ölkələrlə ticarət və ya biznes və iqtisadi əməkdaşlıq, Azərbaycanın prioritetlərindən olan Türkiyə Respublikası ilə azad ticarət müqavilələrinin imzalanması və biznesin həyata keçirilməsi. Boşaltma işləri görülür

Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2020-ci il mayın 25-də Bakı şəhərində imzalanmış “Azərbaycan Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası arasında Ticarət Sazişi”ni 115-VIQ nömrəli Fərmanla təsdiqləyib. 24-cü maddəyə əsasən, Konvensiya hər bir dövlətin bütün müddəalara əməl etdiyini sübut edən sazişin milli qanunvericiliklə həyata keçirilməsindən sonra yekun diplomatik hesabatı aldıqdan sonra ikinci ayın birinci günü qüvvəyə minir.

Müvafiq müddəalar nəzərə alınmaqla, saziş 01.03.2021-ci il tarixindən qüvvəyə minib. Müqavilə əsasən kənd təsərrüfatı və ərzaq idxalının geniş spektri üzrə gömrük rüsumlarının qarşılıqlı azaldılmasına yönəlib. Müqavilənin 1-ci əlavəsində bu kimyəvi maddələr verilmişdir. Müqavilənin tam mətni qanunun aşağıdakı bölmələrində verilmişdir (<https://wto.az/article/azerbaycan-ve-turkiye-arasinda-preferensial-ticaret-sazishi-quvveye-minmishdir/80>).

2.3. “Azərbaycan – Türkiyə Strateji Tərəfdaşlığı Yeni ve Dinamik İnkişaf Mərhələsində (Azərbaycan və Türkiyə arasında çoxtərəfli qarşılıqlı iqtisadi əlaqə formatının xüsusiyyəti)

“Strateji tərəfdaşlıq” anlayışı dövlətlərarası münasibətlərin müəyyən edilməsi baxımından ümumi olsa da, konsepsiyanın ümumi tərifinin olmaması onun istifadəsi baxımından çevikliyi təmin etmişdir. Bu mənada bəzən başqa məfhumlar əvəzinə “strateji tərəfdaşlıq” anlayışından istifadə olunur. Bu baxımdan bir-birini əvəz edən terminlər “strateji əlaqələr” və “strateji tərəfdaşlıq” terminləridir. “Strateji əlaqələr” anlayışı ilə müqayisədə “strateji tərəfdaşlıq” daha əhatəli və daimidir. Bu tip tərəfdaşlıq regionda və ya beynəlxalq nizamda daha fundamental məqsəd və ya marağı nəzərdə tutur. Bu tip tərəfdaşlıq, situasiya ittifaqları və məsləhət müqavilələrindən fərqli olaraq, uzunmüddətlidir və dövlətlər arasında etimada əsaslanır. Əgər iki ölkə arasında bəzi böhranlar qarşılıqlı etimada xələl gətirmirsə, bu, ikitərəfli münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsində olması deməkdir. “Strateji tərəfdaşlıq” ortaq dəyərlər və maraqlar üzərində qurulmuş ümumi sərvətdir. Əgər dövlətlər regional təhlükəsizliklə bağlı ümumi baxışa malikdirlərsə və regional siyasətlərində rəqabətli mövqe tutmayıblarsa, münasibətlərdə strateji tərəfdaşlıqdan bəhs edilə bilər. Tarixi və mədəni yaxınlığı olan iki dövlət arasında “strateji tərəfdaşlıq” yaranır. Əgər iki ölkə arasında qarşılıqlı asılılıq varsa, bu əlaqələr bir çox cəhətdən geniş əraziyə yayılır və partiyalarüstü xüsusiyyətə malikdir. “Strateji tərəfdaşlıq”da iki ölkə arasında sosial həmrəylik yüksək olmalıdır. “Strateji tərəfdaşlıq” ilk növbədə beynəlxalq münasibətlərə ümumi baxış tələb edir. Bu mənada iki ölkə xarici siyasətdə uyğunlaşmalıdır. Burada vacib olan ümumi strateji hədəf tapmaqdır. “Strateji tərəfdaşlıq”da daxili siyasi harmoniya da vacibdir. İki dövlət arasında hərbi-müdafiə sahəsində əməkdaşlıq da strateji tərəfdaşlıq üçün mühüm və vacibdir. Prof. Dr. Çağrı Erhanın sözlərinə görə, iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıqdan danışmaq üçün ən azı dörd element olmalıdır: Qabaqcıl texnologiya transferi, Azad Ticarət Sazişi, ictimai rəy və inkişafə ortaq perspektiv. Turqut Özalın baş müşaviri və katib Engin Güner strateji tərəfdaşlıq anlayışını belə təyin edir: “Strateji ortaqlıq; Bu o deməkdir ki, münasibətlərə təsir edəcək müəyyən

hərəkətlər həmişə məsləhətləşmədən sonra baş verir”. Güner iki dövlət arasında strateji tərəfdaşlığın xüsusiyyətlərini dörd başlıq altında toplayıb: Birincisi, strateji tərəfdaşlıq iki dövlət arasında siyasi, ticarət, iqtisadi və təhlükəsizlik, xarici siyasət və daha çox sahələri əhatə edən çoxölçülü əlaqələrdir. İkincisi, strateji tərəfdaşlığın olmazsa olmazı odur ki, tərəflər digər tərəfdaşa təsir edəcək hər hansı bir addım atmazdan əvvəl bir-biri ilə məsləhətləşsinlər. Tərəflər öz hərəkətlərində sərbəst olsalar da, imkan daxilində razılaşma əldə edilməlidir. Hətta razılaşma olmaya bilər, lakin fəaliyyətdən əvvəl məsləhətləşmə vacibdir. Hər iki tərəf üçüncü ölkə ilə bir-birinin əsas siyasətlərinə xələl gətirəcək hər hansı bir addım atmamağa çox diqqət yetirirlər. Üçüncüsü, iki dövlət strateji tərəfdaş kimi dünyada hər bir məsələni gizli şəkildə bir-biri ilə bölüşə bilər. Tərəflər bir-birini ən azı intellektual səviyyədə bərabər görür, fikir mübadiləsi aparırlar. Göründüyü kimi, nəzəriyyədə ümumi tərifi olmasa da, strateji tərəfdaşlıq anlayışı bu gün “strateji tərəfdaş” kimi müəyyən edilən dövlətlərarası münasibətlərin bu meyarlara nə dərəcədə uyğun olmasının müzakirəsini tələb edir, çünki strateji tərəfdaşlıq anlayışının müəyyən meyarları var. Bu mənada Türkiyə ilə Azərbaycan arasında münasibətlər çox vaxt strateji tərəfdaş kimi qələmə verilir. Şübhəsiz ki, Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsində olduğunu söyləmək üçün çoxlu səbəblər var. İki ölkənin münasibətlərinin strateji tərəfdaş olması, tarixi, mədəni və dil yaxınlığı xaricində regionda bir çox məsələlərdə xarici siyasət hədəflərinin uyğunluğu bu tərifi verənlərə haqq qazandıra bilər. Hər iki ölkənin regionla bağlı ümumi strateji hədəfi var və onların xarici siyasət maraqlarında ciddi ziddiyyətlər yoxdur. Əslində bir çox məsələlərdə xarici siyasətdə bir-biri ilə həmahəngdirlər. Bu gün bölgədə qurulan Türk Şurası, bir çox regional üçtərəfli əlaqələr, Türkiyə ilə Azərbaycanın ortaq olduğu enerji və nəqliyyat layihələri onların regional siyasətlərinin harmoniya içərisində olduğunu göstərir.

İki ölkənin cəmiyyətləri arasında həmrəylik, regional siyasətlərin üst-üstə düşməsi göstərir ki, iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq bir çox müqayisə olunan ölkələrdən daha yüksək səviyyədədir. İki ölkə arasında 1997-ci ildə imzalanmış “Strateji əməkdaşlıq haqqında Bəyannamə”, 2001-ci ildə imzalanmış

“Dərinləndirilmiş Strateji Əməkdaşlıq haqqında Bəyannamə” və 2010-cu ildə imzalanmış “Strateji Tərəfdaşlıq həmçinin Qarşılıqlı Yardım haqqında Saziş” iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq sənədləri kimi tanınır

(<https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/t/u/turkiye-azerbaycan-1581944960.pdf>).

2019-cu ilin son ayları Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin hər sahədə inkişaf etdiyi, mühüm layihələrdə tarixi addımların atıldığı bir dövr oldu. Bu müddət ərzində xüsusilə iqtisadi əlaqələr baxımından yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər, mühüm görüşlər keçirilib. Məsələn, Türkiyənin vitse-prezidenti Fuat Oktayın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti 2019-cu il sentyabrın 16-da (Bakının işğaldan azad edilməsinin 101-ci ildönümü ilə bağlı) Türkiyə-Azərbaycan Qarışıq İqtisadi Komissiyasının (KEK) 8-ci iclasında iştirak etmək üçün Azərbaycanın paytaxtı Bakıya gəlib. Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən). Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri Layihəsinin (TANAP) Avropaya birləşdirilməsinin açılışı üçün Türkiyəyə gedib və 29 noyabr 2019-cu il tarixində Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanla birgə keçirilən mərasimdə iştirak edib. Türkiyənin ticarət naziri Ruhsar Pekcan 2019-cu ilin son günlərində danışıqlar aparmaq üçün gəlmiş Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilib və danışıqlar zamanı iqtisadi əlaqələrin gələcəyi ilə bağlı mühüm açıqlamalar verilib.

İkitərəfli ticarətin həcmi istənilən səviyyədə olmasa da, istər müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən əhəmiyyətli artım, istərsə də son illərdə institutlaşma səviyyəsinin yüksəlməsi gələcəyə daha müsbət baxmağa imkan verir. Əslində Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri çoxşaxəli xarakter daşıyır. Bu çoxölçülülüyün mühüm cəhətlərindən biri də ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi əlaqələrdir. İkitərəfli iqtisadi əlaqələrdə qarşılıqlı investisiyalar və ikitərəfli ticarət həcmi arzuolunan səviyyədə olmasa da, istər müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən əhəmiyyətli artım, istərsə də son illərdə institusionallaşma səviyyəsinin yüksəlməsi gələcəyə daha müsbət baxmağa imkan verir.

Türkiyənin Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna, Azərbaycanın isə Türkiyədə enerji sektoruna yatırdığı investisiyalar iki ölkənin rəsmiləri və ekspertləri tərəfindən

vurğulanır. İki ölkə arasında imzalanan strateji tərəfdaşlıq həmçinin qarşılıqlı yardım müqaviləsi ilə ikitərəfli əlaqələr bütün sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də fərqli müstəviyə keçib.

Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələri istiqamətində addımlar hələ SSRİ-nin dağılmasından əvvəl atılmağa başladı. Azərbaycan hələ Sovet İttifaqının tərkibində olarkən 1990 və 1991-ci illərdə yüksək səviyyəli səfərlər olub, hətta iqtisadi əməkdaşlığa dair bəzi sazişlər imzalanıb.

Türkiyə-Azərbaycan Ali Şurasının Bakıda keçirilən beşinci iclası iki dəfə ləğv edilib. Bu baxımdan, 17 fevral 2016-cı il və 13 mart 2016-cı il tarixlərində Ankarada baş verən terror aktlarından sonra Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın ilk olaraq 2016-cı il fevralın 18-də, daha sonra isə 15 mart 2016-cı ildə ictimaiyyətə açıqlanan Azərbaycana səfərləri davam etdirilməlidir. Buraxılışdan əvvəl eyni. 2016-cı il martın 14-də Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev martın 15-də səfərini ləğv etmək qərarına gəlib və o, Ankaraya gəlib terror aktından sonra qorxu mühiti yaratmağa çalışmaq istəyib. Ankarada Türkiyə və Azərbaycan Ali Şurasının iclası da keçirilib. Şuranın altıncı sessiyası 31 oktyabr 2017-ci ildə Bakıda, yeddinci sessiyası isə 24 aprel 2018-ci ildə Ankarada keçirilib. Son illər Azərbaycandan Türkiyəyə investisiyalar kəskin şəkildə artıb, lakin bu investisiyaların böyük həcmdə kapital tələb edən sahələrdə cəmlənməsi iqtisadi əlaqələrin strateji çağda olduğunu göstərir. İkitərəfli iqtisadi əlaqələrdə qarşılıqlı güc və investisiya.

İki ölkə arasında ən mühüm iqtisadi əlaqələr enerji sahəsində əməkdaşlıqdır. Türkiyə-Azərbaycan güc əlaqələrinin əsası Azərbaycan müstəqillik əldə edəndə qoyulub. İlk danışıqlar Ayaz Mütəllibovun hakimiyyəti dövründə və Əbülfəz Elçibənin sədrliyi ilə aparılsa da, TPAO-nun Azərbaycanda neft hasilatında mühüm rol oynayacağı gözlənilsə də, sonda TPAO “Əsrin müqaviləsi”ni imzaladı. ...Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Azəri-Çıraq-Günəşli” (AÇG) neft yataqlarında artım tempi 6,75 faiz təşkil edib. 2017-ci ilin sonunda TPAO Azərbaycanda 3 kəşfiyyat, işlənmə və hasilat layihəsində və 2 boru kəməri layihəsində tərəfdaş olub.

Azərbaycanın neft və qazı ilə yanaşı, Xəzər dənizinin şərq sahillərində yerləşən ölkələrdən neft və qazın Xəzər dənizi vasitəsilə Türkiyəyə, oradan Türkiyəyə,

oradan da üçüncü ölkələrə nəqli böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Bakı-Tbilisi-Sehan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz təbii qaz kəməri, TANAP və Bakı-Tbilisi-Cars dəmir yolu layihələri üzrə çoxtərəfli əməkdaşlıq uğurla davam etdirilmişdir.

Türkiyə sərmayəsi müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün strateji prioritet olub. İqtisadiyyatı böyük ölçüdə enerji sektorundan asılı olan Azərbaycan üçün Türkiyənin, xüsusilə qeyri-enerji sektorunda Azərbaycanın ən böyük sərmayədarına çevrilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqilliyin ilk illərində Türkiyə də Eximbank vasitəsilə Azərbaycana xeyli maliyyə yardımını göstərmişdir. Son illərdə Azərbaycandan Türkiyəyə artan investisiyalar qarşılıqlı investisiya məsələsinə daha bir rəng qatmışdır. Bu kreditlərin əsasən külli miqdarda kapital tələb edən sahələrə verilməsi iqtisadi münasibətlərin strateji mahiyyətinin əksidir.

Azərbaycan Türkiyəyə 17 milyarddan çox sərmayə qoyub və 2019-cu ildə 12 milyarddan çox sərmayə qoyacaq. Azərbaycan . Əliyev vurğulayıb ki, SOCAR-ın yeni kredit sazişi çərçivəsində Azərbaycanın Türkiyə ilə investisiyası 20 milyard dollara çatacaq.

Nəticədə, siyasi və hərbi əlaqələrin mədəni aspektləri Azərbaycanın indiki durumuna (yeni müstəqillik, Ermənistanın işğal etdiyi ərazilər və s.) və Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin durumuna (tarix, mədəniyyət) daha yaxındır. .. Dini münasibətlər qabaqdadır. Onun baxdığını bilirdilər. Bununla belə, beynəlxalq münasibətlər prosesində artan iqtisadi ölçü həm də Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin ən mühüm aspektlərindən biridir. İqtisadi vəziyyət ümumilikdə iki ölkə arasında müsbət diqqəti cəlb edib, bəzən qısamüddətli gərginliyə səbəb olub. Xüsusilə 1990-cı illərin sonu və 2000-ci illərin əvvəllərində iqtisadiyyatda yüksək gözləntilər vaxtaşırı qarşılıqlı tənqidlə əvəz olunsay da, 2000-ci ilin ikinci yarısında iqtisadiyyatda müsbət tendensiya yaranmağa başladı.

İkitərəfli strateji müqavilələrin imzalanması, Ali Strateji Şuranın yaradılması və əlaqələrin digər aspektləri də iqtisadi əlaqələrin inkişafına töhfə verir (<https://www.aa.com.tr> 1698615).

Azərbaycan parlamentinin spikeri Qazarova deyib ki, Ərdoğan və Əliyevin nümunəvi Qarabağ şəhəri Şuşaya səfəri zamanı imzaladığı ittifaqın elan edilməsi ikitərəfli münasibətləri yeni zirvəyə qaldırıb. Susanın səfəri zamanı imzalanmış sənədlər ikitərəfli münasibətləri yeni zirvələrə qaldırıb.

Qafarova Baş Assambleyadakı çıxışında bildirib ki, Türkiyə Cümhuriyyəti dünya siyasətçisi və böyük siyasətçi olan Ərdoğanın rəhbərliyi ilə bütün sahələrdə böyük uğurlara imza atıb, inanılmaz uğurlara imza atıb. İctimai və milli həyatın aspektləri.

Türkiyənin siyasi, iqtisadi və hərbi güc baxımından dünyanın ən güclü ölkəsi olduğunu vurğulayan Qafarova deyib: Güc Türkiyənin gücüdür" dedi.

Ərdoğanın Milli Məclisdəki çıxışı göstərdi ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dostluq, qardaşlıq əbədidir. Ərdoğan çıxışında çoxlu mesajlar verib. Bütün dünyanın bilməli olduğu ən mühüm mesajlardan biri odur ki, Türkiyə bu gün Azərbaycanın yanındadır, sabah da yanında olacaq. “Qafarova əmindir ki, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında münasibətlər sürətlə inkişaf edəcək və hər iki ölkəyə yeni uğurlar gətirəcək”. (<https://www.sde.org.tr/azerbaijan/turkey-azerbaijan-turkey-is-limited-yeni-boyuta-news-22756>).

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ (VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN İLƏ TÜRKİYƏ ARASINDA REGIONAL İQTİSADI PRİORİTETLƏR VƏ ƏSAS İNKİŞAF AMİLLƏRİ)

3.1. “Azərbaycan – Türkiyə Strateji Tərəfdaşlığı Yeni ve Dinamik İnkişaf

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın fəal dəstəkçisi kimi çıxış edən Türkiyə dövləti Ermənistan-Azərbaycan, Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli üçün Azərbaycanın bütün səylərini dəstəkləməkdə davam etmişdir. Belə ki, SSRİ-nin mövcud olduğu dövrdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı sübuta yetirilməmiş ərazi iddiaları və hərbi təcavüzünün genişlənməsi fonunda Azərbaycan xalqının həqiqi səsi Türkiyə vasitəsilə dünyaya çatdı. Bu kontekstdə Türkiyə hakimiyyətinin mövqeyi, eləcə də medianın mühüm rolu vurğulanmalıdır. 1993-cü il aprelin əvvəlində Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi Ermənistanın hərbi hücumu və Kəlbəcər bölgəsinin işğalının artması ilə bağlı bəyanat verdi və Türkiyə hökuməti BMT Təhlükəsizlik Şurasının təcili iclasını çağırdı. O zaman Türkiyə hökuməti Azərbaycanı dəstəkləyərək Ermənistanı işğala son qoymağa və regionun işğalının davam etməsi zəminində Ermənistanla sərhədini bağlamağa çağırıb.

Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri hər zaman hər iki ölkə və region üçün mühüm rol oynayıb. Bu gün ölkələrimiz arasında böyük əməkdaşlıq mövcuddur və əlaqələrimiz bütün istiqamətlərdə inkişaf edir. Ona görə də Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev bildirib ki, Türkiyə və Azərbaycanın dəstəyi olmadan regionda heç bir proqram, layihə həyata keçirilə bilməz. Eyni zamanda, Türkiyə və Azərbaycan regional əməkdaşlıq prosesində əsas oyunçu və sütunlardır. Hər iki ölkə ikitərəfli və regional əməkdaşlığı genişləndirmək üçün iqtisadi və enerji potensialından, habelə geosiyasi mövqeyindən maksimum istifadə edir. Bu gün regionun uzunmüddətli inkişaf gündəliyinin müəyyən edilməsində əsas rol oynayan və ikitərəfli münasibətlərin tərkib hissəsi olan neft və qaz kəmərləri təkcə ölkələrimizdə deyil, bu regionun artımını xeyli artırıb. Amma bütün dünyada. Bu layihələr Azərbaycanın,

Türkiyənin və digər ölkələrin enerji təhlükəsizliyinə mühüm təminat verir. Eyni zamanda, iki ölkə arasında əməkdaşlığın və əməkdaşlığın artması regional sabitliyin göstəricisinə çevrilib.

Prezident İlham Əliyevin gələcək inkişafı üçün Prezident Heydər Əliyevin ardıcıl və obyektiv xarici siyasəti Türkiyə ilə münasibətləri yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır, ölkələrimizlə və bir-birimizlə tərəfdaşlığımız pisləşib.

(https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Turkiye_strateji)

Bu səbəbdən də Azərbaycan dövləti Türkiyənin Ermənistanla sərhədlərini işğal bitənə qədər açmasını məqbul hesab etmir. Ta ki, Ermənistan ordusu işğal olunmuş ərazilərdən çəkilənə qədər. Çünki Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşması istiqamətində atılan addımlar Ermənistan tərəfinə indiyədək danışıqlar prosesini əngəlləyən və konstruktiv xarakter daşımayan ləngitmə strategiyasından istifadə etməyə imkan verir. Bununla bağlı prezident İlham Əliyev açıq şəkildə bildirdi ki, Qarabağ münaqişəsi həll olunmamış Türkiyə-Ermənistan münasibətləri normallaşsa, Ermənistanın danışıqlarda mövqeyi daha da mürəkkəbləşə bilər. Qarabağ münaqişəsinin həlli, Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması kimi problemlərin paralel həllinin vacibliyini vurğulayan Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın bölgədəki rolunu vurğulayaraq, dünyanın getdikcə artdığını və başqa yerdə ola bilməyəcəyini bildirib. Ermənistanı təcriddən çıxarın - bu, liderin özüdür.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev mövqeyinə aydınlıq gətirib: "Bu proqramlar arasında əlaqə var, lakin bu, formal deyil. Əlaqə saxlanmalı, iki məsələ eyni vaxtda həll edilməlidir. Əks halda, regionda status-quo qalacaq. Bu, ən pisi ola bilər."

2009-cu il oktyabrın 10-da Sürixdə Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşmasına dair sazişin imzalanmasından sonra Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın rəsmi açıqlaması qardaş xalqın öz qaydalarına zidd heç bir qərar verməyəcəyinə inamı gücləndirdi. . Azərbaycanda milli maraqlar. Azərbaycan öz ərazilərini azad etməsə, parlament protokolları təsdiqləməyəcək. Türkiyə rəsmiləri Azərbaycanın Azərbaycanla əlaqələrini yüksək qiymətləndirərək, "Azərbaycan

bizim strateji tərəfdaşımızdır və biz qardaş xalqın maraqlarına qarşı heç bir addım atmayacağıq” deyiblər.

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan 2010-cu il mayın 16-da Azərbaycanla səfəri zamanı Qarabağda Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin həlli üçün Türkiyənin konkret addımlar atacağını bildirərək, Türkiyənin bu məsələyə diqqətdən kənar qala bilməyəcəyini bildirib.

Ümumiyyətlə, Ermənistan-Azərbaycan, Qarabağ münaqişəsinin ilk günündən Türkiyə dövləti hər zaman Azərbaycanın haqlı tələblərini müdafiə edərək, Ermənistanın tanınmış Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edib. Türkiyə dafələri hakimiyyətin ən yüksək səviyyələrində tutduğu ideoloji mövqeyindən geri çəkilməyəcəyini, diplomatik əlaqələr qurmayacağını, Azərbaycanın münaqişəni yalnız məqbul şərtlərlə həll etdiyini nəzərə alsaq, heç bir iqtisadi razılaşmanın əldə olunmayacağını bəyan edib. Ədalətli qərar qəbul olunana qədər Ermənistanla əlaqə saxlayın.

Müasir dövrdə Azərbaycanın etibarlı strateji tərəfdaşı olan Türkiyə ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və genişləndirilməsi xarici siyasətimizin çox mühüm tərkib hissəsidir. Münasibətlərin “bir dövlət, iki millət” prinsipi əsasında yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini bildiren Prezident İlham Əliyev iki ölkə rəhbərlərinin qarşılıqlı səfərlərinin siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynadığını bildirib. ..."Bu münasibətlər dostluq və qardaşlıq üzərində qurulub. Bizim çox zəngin ortaq tarix və dəyərlərimiz var. Bu gün Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri bu möhkəm təməl üzərində qurulub. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri həmişə yüksək səviyyədə olub. " İyirmi ildir." Bu gözəl ənənələr bu gün də davam edir və bütün məsələlərdə əməkdaşlığımız yaxşı nəticələr verir".

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın bu yaxınlarda Azərbaycana səfəri zamanı yüksək səviyyəli strateji şura yaratmaq qərarı Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin gələcəyi üçün atılan ən mühüm addımlardan biridir.

Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri hər zaman həm ölkələr, həm də regionlar üçün mühüm rol oynayır. Bu gün iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq mövcuddur və əlaqələrimiz bütün sahələrdə uğurla inkişaf edir. Bu səbəbdən də Azərbaycan

prezidenti İlham Əliyev bildirib ki, Türkiyə və Azərbaycanın dəstəyi olmadan regionda heç bir proqram, layihə həyata keçirilə bilməz.

Qonşu ölkələrlə yüksək səviyyəli münasibətlərin qurulması Prezident İlham Əliyevin prioritet məsələsidir. Böyük Vətən Müharibəsində tarixi qələbənin qazanılmasında bu amil böyük rol oynadı. “Digər tərəfdən, qonşuları ilə yaxşı münasibətləri olmayan ölkə necə inkişaf edə bilər? Prezident İlham Əliyev 20 noyabr 2021-ci il tarixində Ermənistanı nəzərdə tutaraq xalqa müraciət edib.

2021-ci il iyunun 15-də Şuşada Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə arasında ikitərəfli münasibətlərə dair Şuşa Qərarı”nı imzaladılar. Qanunverici orqan hər iki ştatın qanunlarını təsdiqləyib. Bəyannamə Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərini əməkdaşlıq səviyyəsinə qaldırdı və Azərbaycan öz təhlükəsizliyinə əlavə təminat aldı.

Azərbaycan Türkiyə ilə münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verir. 2009-cu il Naxçıvan Müqaviləsi əsasında 2021-ci ildə türkdilli icmanın yaradılması Azərbaycanın milli kimliyinin və onun kökündə əhəmiyyətinin bariz nümunəsidir. Azərbaycanla qonşu Gürcüstan və İran arasında yuxarıda qeyd olunan əlaqələr mövcuddur. Bir çox xarici siyasətə uyğun olaraq, ölkəmizin Avropa İttifaqı ilə münasibətləri də dəyişir. Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında təhlükəsizlik üzrə danışıqların növbəti raundu bu ilin martında Bakıda keçiriləcək. Azərbaycan bu ilin birinci yarısında Avropa İttifaqı ilə saziş imzalamağı planlaşdırır. Azərbaycan Cənub Qaz Kəməri kimi böyük enerji layihəsi hazırlayıb. Cənub Qaz Dəhlizi təkcə Avropa üçün enerji dəhlizi deyil, həm də onun enerji resurslarının şaxələndirilməsi planıdır.

Moskva səviyyəsində Azərbaycanla Rusiya arasında münasibətlər əməkdaşlığın yeni səviyyəsinə yüksəlir. Hesabat 43 siyasəti əhatə edir və integrasiyanın ən mühüm aspektinə toxunur. Bəyannamədə qeyd olunan əməkdaşlıq istiqamətinin əsas prinsipləri bunlardır: qarşılıqlı hörmət və bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq. Nə güc, nə də hədə-qorxu qanuna ziddir. Cəmiyyətin maraqlandığı ilk şey; Beynəlxalq hüquqa tabe olmaq; Ünsiyyət; Qafqaz və Xəzər regionlarında

davamlı dəstəyə görə; Vətəndaşların maraqlarını qorumaq; Konqresin yaradılması; Rusiya vasitəçiliyi ilə Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin normalaşdırılması təcrübəsi; Yaşasın sülh danışıqları; Dövlətin bütövlüyünə mənəvi maneələr; Müharibə planlaması və siyasi dəstək; Korporativ maliyyə; Mobillik və nəqliyyat imkanlarının təkmilləşdirilməsi; Nüvə enerjisinin dinc məqsədlərlə istifadəsi üçün yardım lazımdır; İnformasiya və informasiya texnologiyaları sahəsində birgə müəssisələrin inkişafı; Aqrar-sənaye klasterlərində əməkdaşlıq; Sağlam qarışıq; Parlament üzvləri arasında ünsiyyət; Sosial dəstək (<https://gdu.edu.az/azerbaijan-in-muxtar-rayonların-genişləyən-siyasi-regionları-və-beynəlxalq-beynəlxalq-beynəlxalq-munasibətləri>).

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın 15-16 iyun 2021-ci il tarixlərində Azərbaycana səfəri zamanı o, Prezident İlham Əliyevlə Şuşada olub və tarixi sənədləri - tam adı “Şuşa Qərarı”nı götürüb. “Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq əlaqələri”nin imzalanması xüsusilə simvolik xarakter daşıyır. Bu bəyannamə Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığının və strateji tərəfdaşlığının simvolu kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İki lider dekabrın 10-da hərbi qələbə mərasiminin şahidi olublar. Müharibə 44 gün davam etdi və Şuşanın son səfəri də daxil olmaqla, regionun gələcəyi ilə bağlı konstruktiv ideyalar təqdim etdi.

Əslində, Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri hər zaman çoxşaxəli, dərin və pragmatik, özünəməxsus keyfiyyəti ilə Türkiyə və Azərbaycanın digər ölkələrlə münasibətləri ilə müqayisə oluna bilməyəcək dərəcədə olub. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində adətən tarixi, mədəni, sosial və digər amillər diqqət mərkəzində olur, xüsusən də Türkiyənin son 15 ildə etdikləri; Xarici yardımdan hərbi asılılığın azalması, mühüm strateji islahatlar, daha fəal regional və qlobal xarici siyasət, Azərbaycanın balans siyasətində analoji strategiyayı həyata keçirmək səyləri iki ölkə arasında hərbi əlaqələrin keyfiyyətini artırıb. ...Şuşa bəyannaməsi və səfər zamanı qaldırılan məsələlər təkcə Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri üçün deyil, həm də bütövlükdə regionun gələcəyi üçün önəmlidir. Türkiyə və Azərbaycan ilk dəfədir ki, ikitərəfli münasibətlərdən başqa məsələlərlə bağlı imzalanmış sənəddə belə sərt

dildən istifadə edir. KIV-in məlumatına görə, tərəflər Qafqaz regionunda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpası və region ölkələri arasında münasibətlərin normallaşdırılması, həmçinin ikitərəfli əlaqələri gücləndirmək üçün söylərini davam etdirəcəklər. Davamlı sülhün təmin edilməsi və 44 günlük müharibənin dayandırılması məsələsi həqiqətən də hökumətin səlahiyyətindədir. Bu, həm də Azərbaycan və Türkiyənin müharibədən əvvəlki 44 günə qayıtmaq və regionu sülh, firavanlıq və əməkdaşlıq məkanına çevirmək söylərindəki ortaq baxışlarının göstəricisidir.

Şuşa bəyannaməsi, eləcə də Qafqaz regionu ilə bağlı sorğuda altı yerdə türk dünyasının ifşaları vurğulanır. Şuşa Türkiyə dünyanın tarixi və mədəni beşiyi olaraq təyin olunur. Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası (Türk Şurası), Beynəlxalq Türk Təhsili, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (Türk Cəmiyyəti) və Türkdilli Ölkələrin Konqresi təşəbbüslə çıxış edib.

Sənəddə Zəngəzur dəhlizindən də bəhs edilir - Şuşa Bəyannaməsi bu baxımdan birincidir - dəhlizin açılması ümumən Türkiyə ilə Azərbaycan arasında regional əməkdaşlıq üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-bolgesel-baris-ve-is-birliginin-teminati/2280430>).

3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan nəqliyyat kommunikasiya xəttlərinin Türkiyə Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinə təsirləri

Ankarada keçirilən Türkiyə-Azərbaycan Biznes Forumunun çoxlu maraqlı mövzuları və gələcək perspektivləri var. İqtisadi İslahatların Araşdırma və Kommunikasiya Mərkəzinin elmi işçisi Əminə Bayramova Türkiyədə kooperativ iqtisadiyyatın müxtəlif aspektlərini müzakirə edib.

Əminə Bayramova bildirib ki, bunlardan birincisi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsinin artırılmasıdır. Beləliklə, vəba müharibəsi idxal və ixraca az təsir etdi. Bu rəqəm 2020-ci ildə 4,16 milyard dollardır. Konfransda qeyd olunub ki, bu rəqəm Qardaşlığın real iqtisadi potensialını əks etdirmir və hər iki ölkənin bu məqsədə nail olmaq üçün böyük potensialı var. Xəstəliyin təsiri azaldıqdan sonra qrupun dövriyyəsi sürətlə artacaq və klub yerli hökumətlərin 2023-cü ilə qədər 15 milyard dövriyyə hədəfinə çatdığını görməyə davam edəcək. Martın 1-də ikitərəfli ticarət dəyişəcək. Üstəlik, 2020-ci ilə qədər Bakı-Tbilisi-Cars qatarının çəkisinin iki dəfə artırılması yeni nəqliyyat və informasiya texnologiyalarımızın əhəmiyyətinin bariz nümunəsidir. Naxçıvanda dəmir yolunun tikintisi Azərbaycanla Türkiyə arasında daşımaları asanlaşdıracaq. Bundan əlavə, Azərbaycanın və regionun yeni “3+3” strategiyasının təmin etdiyi əməkdaşlıq mexanizmi ikitərəfli ticarət əlaqələrinin, turizm axınının, eləcə də Naxçıvan dəhlizinin strateji maraqlarının inkişafını daha da sürətləndirəcək.

Azərbaycan və Türkiyə vətəndaşlarının ümumilikdə səyahətsiz və pasportsuz gediş-gəlişi ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafını sürətləndirəcək, ticarət, investisiya və turist axınına müsbət təsir göstərəcək, ölkələrimizi bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaq.

İnvestisiya əlaqələri baxımından tədqiqatçılar hesab edirlər ki, Türkiyə Azərbaycanda bir çox qeyri-neft sənayesini idarə edir, Azərbaycan isə Türkiyəyə, xüsusilə enerji və kimya sektorlarında axın təmin edir. Türkiyədən Azərbaycana 12 milyard, Azərbaycandan Türkiyəyə isə 19,5 milyard sərmayə qoyulub. Hazırda Türkiyədə 2000-ə yaxın Azərbaycan şirkəti, ölkəmizdə isə 4100-dən çox türk şirkəti fəaliyyət göstərir. Azərbaycan həm şirkətlərin sayına, həm də Türkiyəyə yatırılan

investisiyaların həcminə görə Orta Asiya və Qafqaz ölkələri arasında birinci yerdədir. İkitərəfli birgə müəssisə fondunun yaradılması investisiya məqsədlərinə çatmaq üçün prioritet layihələrin həyata keçirilməsini sürətləndirəcək və iri müəssisələr və layihələr üçün genişmiqyaslı autorsinqə, paylaşılan texnologiyaya və dövlət və özəl sektorlar arasında koordinasiyaya əlavə imkanlar verəcək. Sosial quruluş. Bütün bu sahələrlə yanaşı, türk şirkətlərinin dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində fəal iştirakı investisiya əlaqələrinin möhkəmlənməsinə kömək edəcək ki, bunu “Azərlotereya”nın timsalında görəcəyik.

Görüşdə Türkiyənin işgüzar dairələrinin Qarabağın bərpası və məskunlaşdırılmasında fəal iştirakı, eləcə də regionda vəziyyətin dəyişməsindən görünən imkanların həyata keçirilməsi də müzakirə olunub. Görüş zamanı Türkiyə şirkətlərinin infrastruktur layihələrinə fəal cəlb olunması, Füzuli ilə Şuşa arasında Zəfər yolunun tikintisi, Toğana-Kəlbəcər yolunun, Füzuli Hava Limanının tikintisi və digər məsələlər müzakirə edilib. Azərbaycanda həyata keçirilən kreativ layihə sosial və iqtisadi inkişafın milli prioritetlərinin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, türk investorları üçün böyük imkanlar və imkanlar vəd edir.

Qlobal iqtisadiyyatda ləng irəliləyiş səbəbindən innovativ mübadilələri asanlaşdırmaq üçün bütün bu sektorların əlavə iclaslarında mədənçıxarma, tekstil, nəqliyyat, kiçik və orta sahibkarlıq və investisiya, infrastruktur və dizayn üzrə razılaşmalar əldə edilmişdir.

Bütün bu imkanlarla ikitərəfli sənaye əməkdaşlığının genişləndirilməsi, birgə müəssisələr, nəqliyyat və logistika, eləcə də çoxsahəli şəbəkələrimizdə coğrafi məkandan səmərəli istifadə, xüsusilə ticarət və investisiya.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur əyalətləri geniş turizm potensialı ilə diqqəti cəlb edir. Hazırda düşmən tapdağından azad edilən bu ərazilərdə aparılan irimiqyaslı quruculuq və abadlıq layihələri də yaxın gələcəkdə rayonda turizm sənayesinin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yol infrastrukturunun sürətlə qurulması və “Ağıllı Kənd” və “Ağıllı Kənd Təsərrüfatı” layihələrinin həyata keçirilməsi sektorun tezliklə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını təmin edəcək.

Yaxşı, bu konsepsiyaların həyata keçirilməsi ilə yanaşı, turizm marşrutlarının inkişafına da xüsusi diqqət yetirilir. Çünki indi bu işlər görülməsə, Böyük İnqilabdan sonra turizm sənayesinin inkişafında müəyyən problemlər yarana bilər.

Bu, AMEA Riyaziyyat və Mühəndislik İnstitutunun baş elmi işçisi, maşınqayırma üzrə fəlsəfə doktoru Emin Bağirovdur.

O bildirib ki, ölkədə ilk dəfə olaraq Qarabağın və Şərqi Cəngəcürün turizm ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi, turizm obyektlərinin sənədləşdirilməsi, turizm potensialının optimallaşdırılması, səhiyyə, etnik və turizm imkanlarının öyrənilməsi məqsədilə “Turizm Resurslarının Qiymətləndirilməsi” adlı hüquqi sənəd hazırlanıb. və mədəni irs.

“Yuxarıda qeyd olunan sənədlərlə yanaşı, Qarabağ və Şərqi Cəngəcürdə dayanıqlı turizmin və turizm klasterlərinin inkişafı, tənzimləmə mexanizmlərinin təşviqi və yaradılması, yeni texniki avadanlıqların istifadəsi, turizm infrastrukturunu, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı. Məsləhət də vacibdir. Bu strategiya bu ərazilərdə turizm infrastrukturunun yaradılmasını, eləcə də turizm məhsullarının inkişafını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, infrastrukturun inkişafı ilə yanaşı, turizm məhsullarının inkişafı ilə daha çox gəlir gətirəcək evlərin tikilməsi nəzərdə tutulur”, - Bağirov əlavə edib.

Bağirov Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi, Əhmədbaylı-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi, Göygöl ərazisindən Kəlbazar-Laçına avtomobil yolunun tikintisini, eləcə də Şuşanın görməli yerlərini qeyd edib. Şəhərin təbii ərazilərinin, tarixi-mədəniyyət obyektlərinin, “Hərİbülbül” və “Qarabağ” otellərinin ən müasir standartlara uyğun saxlanılması və istismarı Qarabağda davamlı turizmin inkişafına töhfə verəcək və fəvri, xoca bənd və suşi imkanlarına böyük təsir göstərəcək. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və birinci xanım Mehriban Əliyevanın Tərtər rayonunun Suqovuşan kəndinə səfəri zamanı turizm mərkəzinin təməl daşının qoyulması bunun bariz nümunəsi oldu. Turizmin inkişafı konsepsiyası. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu ərazinin abadlaşdırılması ilə yanaşı, bu turizm obyekti də həyata keçiriləcək. Buna görə də mədəni sahəsinin təmizlənməsi, dağılmış binanın qalıqlarının çıxarılması, torpağın

hazırlanması, əraziyə uyğun olaraq ağacların kəsilməsi və tinglərin əkilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

“Yadımdadır, Suqovuşan Su Anbarı ötən əsrin 70-ci illərində ölkə rəhbəri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tikilib”. Otuz il düşmən işğalı altında olan bu torpaqlarda tikinti aparıldığını düşmən xatırlamırdı. İndi Suqovuşanı dünyanın ən gözəl təbii incisinə çevirmək qərara alınıb. Belə bir gözəl ərazidə Suqubhuşan gölünün ətrafında turizm kompleksinin tikintisinə başlanılıb. Turistlərə xidmət göstərmək üçün 40 avtodayanacaq, turizm məlumat mərkəzləri və restoranların tikintisi də nəzərdə tutulub. “Suqovuşan” turizm kompleksində işlər bu ilin sonuna kimi yekunlaşacaq və gələn il turistlərə xidmət göstərəcək”, - Bağirov bildirib.

Çıxışının sonunda E. Bağirov qeyd edib ki, bütün bu layihələr tezliklə Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Cəngəcür bölgələrində çoxlu nadir təbiət maraqları və tarixi abidələri ilə ən mühüm turizm məkanlarından birinə çevriləcək. (Azerbaijan_esas_tourism_zonalarin_birine_chevrilecek-2064839).

2020-ci ilin noyabrında azərbaycanlıların işğalı ilə başa çatan İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazın balansı dəyişdi. Müharibədən sonrakı yenidənqurma zamanı adı həmin günə qədər Azərbaycan vətəndaşlarının gündəmində olan Cəngəcür beynəlxalq siyasi müzakirələrin mərkəzinə çevrildi.

44 günlük müharibədən sonra imzalanan atəşkəs sazişinin 9-cu maddəsində qeyd olunur ki, Naxçıvanla Bakı arasında razılaşmanın mümkünlüyü tarixən Azərbaycan ərazisidir.

Maraqlıdır ki, ötən əsrdə bu tarixlərlə bağlı mübahisələrin mərkəzində Zəngəcür dayanmışdı. 1920-ci ildə SCCB Qafqazı təşkil edərkən, Zəngəcür bu geosiyasi layihənin ilk bölgələrindən biri idi. İndiki geosiyasi əhəmiyyəti belə ümumiləşdirmək olar: dəhliz açılrsa, Naxçıvan Muxtar Vilayəti ilə Azərbaycan arasında analoqu olmayan quru əlaqəsi yaranacaq. Türkiyədən Orta Asiyaya fasiləsiz işıqlandırma da mümkündür, ona görə də bu dəhlizi “Turan dəhlizi” adlandıranlar var.

Son günlər Zəngəcür dəhlizi ilə bağlı müsbət siqnallar gündəmə gəlib. Bununla belə, İranın Ermənistanın alternativ məskunlaşma planlarından narahat olduğu və

prosesin ləngidiyi iddiaları var. Bununla belə, Azərbaycan və Türkiyə kifayət qədər maraqlıdır və Rusiya vəziyyətdən razı görünür.

Azərbaycan üçün Zəngəzur təkcə Naxçıvana açılan qapı deyil, Azərbaycanın tarixində və milli kimliyində xüsusi yer tutur. Bu baxımdan, Zəngəzur mübahisəsinin yalnız günümüzdə aid olduğunu düşünsək, çox yanılıyıq. Zəngəzurun taleyi 20-ci əsrin əvvəllərində Qafqaz DSX-nin yenidən mərkəzi mövqeyə çevrilməsi ilə müəyyən edilmiş və bu günə qədər davam edən mübahisənin əsasları qoyulmuşdur.

Əslində Zəngəzura; Zəngilan Naxçıvandan Qarabağa, o cümlədən Qubadlı və Laçına qədər uzanan böyük bir rayon idi. Zəngəzurun taleyi 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən və sosialist hökuməti qurulandan sonra dəyişməyə başladı. DSX rəsmiləri əvvəlcə bütün Zəngəzur kimi tanınan rayonu Ermənistanla keçirmək istəsələr də, sonradan onu tərk edərək Zəngəzuru iki yerə böldülər. Qərbi Zəngəzur Ermənistanla keçdi, Şərqi Zəngəzur isə Azərbaycanın tərkibində qaldı.

1933-cü ildən etibarən Zəngəzur adı rəsmən xəritələrdən silinmiş və unudulmağa çalışılmışdır. Bu söylər Zəngəzuru Azərbaycan türk millətçiliyinin mühüm hədəfinə çevirdi. Bu prosesdə Zəngəzurun tarixi Azərbaycan torpağı olması və onun vətənə qaytarılması zərurəti millətçilik istəyi kimi formalaşdı. Azərbaycan millətçi ədəbiyyatında Ermənistanla “Qərbi Azərbaycan” deyilir. Azərbaycan millətçiliyinin Qərbi Azərbaycan idealına görə Ermənistan adlı dövlətin torpaqları Azərbaycana məxsus olduğu üçün geri alınmalıdır. İşin ən vacib məqamı; Zəngəzur məsələsi Qərbi Azərbaycan idealında imtiyazlı yer tutur.

SSRİ-nin Zəngəzuru parçalamaq, adını xəritədən silmək cəhdləri, Qərbi Azərbaycan ideyası, Azərbaycan-Ermənistan müharibəsi, Qarabağın və digər rayonların işğalı Zəngəzur məsələsini Azərbaycanda sosial vəziyyətə çevirdi.

Azərbaycan bir dövlət olaraq Zəngəzurla bağlı tarixi iddiasını qoruyub saxlasa da, bu gün məqsədi Qərbi Zəngəzuru Azərbaycana birləşdirmək deyil. Çünki Zəngəzura qarşı mümkün hərbi əməliyyat hər şeyi alt-üst edə bilər; Rusiya və Qərb güclərini Azərbaycana qarşı səfərbər edə bilər.

Bundan başqa, Azərbaycan hələ də Qarabağ məsələsini tam həll etməyib. Bu gündən Qarabağın 70%-nin Rusiya sülhməramlılarının nəzarətində olması Azərbaycanın Zəngəzur dəhlizində məhdudiyyətlərinin bariz təzahürüdür.

Azərbaycanın əsas məqsədi Naxçıvana və Türkiyəyə quru çıxışı əldə etməklə Naxçıvanın geosiyasi imkanlarını dirçəltmək və onu mühasirədən azad etməkdir. Naxçıvanın Azərbaycanla quru əlaqəsinin olmaması həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin hərəkətliliyini azaldır. Bu əlaqənin kəsilməsi Azərbaycanı və deməli, Naxçıvanı İrandan asılı vəziyyətə salır. Naxçıvan həm də Qafqazda kommersiya tranziti və enerji marşrutları ilə bağlı müzakirələrdən kənar qalıb. Üstəlik, Gürcüstan və İran Azərbaycanın enerji və tranzit imkanlarından yararlandığı halda, Azərbaycanın bir hissəsi olan Naxçıvan nisbətən bundan məhrumdur.

Azərbaycan özünü Rusiyanın, Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın yol və enerji tranzitinin mərkəzinə çevirərək, Avrasiya coğrafiyasında əhəmiyyətini artırmağı, enerji dəhlizi, xüsusilə Xəzər və onun ətrafı ilə bağlı müzakirələrdə mərkəzə çevrilməyi hədəfləyir.

Azərbaycan Zəngəzur dəhlizini regional sabitliyin, rifahın, əməkdaşlığın və sülhün əsaslarından biri kimi təqdim edir. O, həm də Zəngəzuru Ermənistanla münasibətlərini normallaşdırmaq və əbədiləşdirmək və İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığı uğurları təmin etmək üçün faydalı geosiyasi fürsətə çevirməyi hədəfləyir.

İran açıq şəkildə Zəngəzur dəhlizinin əleyhinədir. O, bu layihəni müəyyən global plan çərçivəsində özünə qarşı məqsədli, könüllü əməliyyat kimi şərh edir. Tehranın fikrincə, Zəngəzur bədxassəli, geniş və çoxölçülü beynəlxalq sui-qəsdlə eyniləşdirilir ki, o, sadə bir dəhlizdən kənara çıxmaqla ölkə sərhədlərini aşmağa çalışır. İrana görə, Zəngəzur dəhlizi Ermənistan-İran quru sərhədlərini aradan qaldıran, Tehranın dünyaya açılmasının qarşısını alan, İsrail kimi düşmən kimi müəyyən etdiyi dövlətlərin əhatəsində qalmasına imkan verən layihədən başqa bir şey deyil.

İran üçün Zəngəzur dəhlizi İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra İranı kənarlaşdıran Qafqaz tənliyinin təcəssümü deməkdir. İranın fikrincə, dəhliz açılarsa,

İranın Azərbaycanla Ermənistan arasında münasibətlərdə “imtiyazlı mövqeyi” sarsılacaq, Azərbaycanın İranın Naxçıvana çatmasına ehtiyacı azalacaq, İranın Azərbaycanla, o cümlədən Naxçıvanla iqtisadi, siyasi və iqtisadi əlaqələri zəifləyəcək. sarsılmış digər münasibətlərin zəifləməsi kimi risklər var.

Naxçıvanla Azərbaycan arasında birbaşa yol olmadığından ikisi arasında əlaqə həmişə İran vasitəsilə təmin edilir. Eyni şey Türkiyədən çıxıb quru yolu ilə Orta Asiyaya gedən yük maşınlarına da aiddir. Dəhliz bu imtiyazlı mövqeyi alt-üst edəcək və tranzit keçidlərindən daxil olan külli miqdarda vəsaiti, ən əsası isə onun strateji əhəmiyyətini azaldacaq.

Zəngəzur dəhlizinin açılmasını da Ermənistanla münasibətləri normallaşdırmaq üçün bir yol hesab edən Türkiyə dəhliz açılanda Ermənistanın Qərbə açılan qapısı olacaq. Bu da öz növbəsində İranın Ermənistan bazarında ticarət imkanlarını azaldacaq ki, bu da Türkiyənin Ermənistan bazarında üstünlüyü ehtimalına gətirib çıxaracaq. Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşması Türkiyənin Qafqazda təsirini artıracaq, eyni zamanda İranın xüsusilə Azərbaycan üzərində təsirini azaldacaq. Bu, İranın Xəzərdən Fars körfəzinə qədər uzanan enerji dəhlizinə çevrilmək üçün bütün səylərini puça çıxaracaq. ABŞ və İsrailə regional rəqabətdə məğlub olacaq və bu, nüvə kimi məsələlərdə əlini zəiflədəcək.

Bundan başqa İran, Zəngəzur dəhlizi; Türkçü-türauçuların tarixi istəyinin reallaşmasına və türkçülüyn güclənməsinə, Azərbaycanın İrana ehtiyacının azalmasına zəmin yaradacaq

(<https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>).

3.3. Türkiyə və Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin Vətən müharibəsindən sonrakı vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Ulu Öndər Atatürk Türkiyə-Azərbaycan münasibətini “Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir” sözləri ilə ifadə etdiyi halda, Azərbaycanın keçmiş lideri Heydər Əliyev iki ölkənin qardaşlığını “Biz bir millət, iki dövlət” cümləsi ilə izah etmişdir. (Hər iki ölkə liderlərinin şüarı olan “Bir millət, iki dövlət” Azərbaycan və Türkiyə münasibətlərini ifadə edir. Türkiyə Azərbaycan torpaqlarının müstəqilliyinin və birliyinin qorunmasında, onun iqtisadi və təbii sərvətlərinin qiymətləndirilməsində hər zaman dəstək olan ölkə olmuşdur.

1991-ci ildə Sovet İttifaqı dağılana qədər Azərbaycanda sosialist quruluşu mövcud idi. SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan müstəqillik illərində iqtisadi çətinliklərlə üzləşdi. Ermənistan-Azərbaycan müharibəsindən sonra 1993-cü ildə Azərbaycan öz torpaqlarının 20%-ə yaxınını itirmiş, kənd təsərrüfatı torpaqlarından və kənd təsərrüfatı məhsullarından yararlanma bilməmişdir. Şəhərlərdə immiqrasiya işsizlik nisbətlərinin artmasına səbəb olmuşdur Türkiyənin o dövrdə Türkiyə-Ermənistan sərhədlərini bağlayaraq Azərbaycana hərbi və siyasi dəstək verməsi daimi dostluq üçün mühüm addım idi Azərbaycan Respublikasının perspektivli ölkə olmasının səbəbləri və xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Coğrafi, geosiyasi, iqtisadi, hərbi və geostrateji yerləşmə;
- Hökumətin müstəqil daxili və xarici siyasəti;
- Zəngin təbii material və mənəvi ehtiyatlar;
- Şərqlə Qərbi birləşdirən nəqliyyat və enerji xətlərinin yaradılmasında əməkdaşlıq siyasəti;
- Sabit daxili siyasət, azad bazar iqtisadiyyatı;
- Son 10 ildə aktiv sosial-iqtisadi inkişaf gücü.

Azərbaycan Türkiyə üçün Orta Asiyaya açılan qapıdır. İki ölkə arasındakı əcdad, dil və mədəni tərəfdaşlıq və əlaqələr digər ölkələrlə müqayisədə bənzərsiz və xüsusidir (Tokluoğlu, 2012). 1993-cü ildən sonra Türkiyə-Azərbaycan ixrac əlaqələri türk şirkətlərinin bu ölkədə filial açıb ölkəyə ixracı və bu malların bazara çıxarılması

ilə başlamışdır. Rusiya rüsumsuz ixracı ilə Azərbaycan ixracatında üstünlük təmin edərkən, Türkiyə yüksək gömrük vergisinə məruz qalır . Sərbəst bazar iqtisadiyyatı sayəsində Azərbaycanın infrastruktur, xammal və sənaye ehtiyaclarının ödənilməsi türk şirkətlərinə ehtiyacı artırır. İnformatika, qida, istehsal, tikinti, səhiyyə və tekstil kimi sektorlar investorlar üçün ön plana çıxıb . Şəkil 2-də Azərbaycanın müvafiq olaraq Rusiya, Türkiyə, Çin, Almaniya, ABŞ və digər ölkələrdən idxal dərəcələri verilmişdir.

Türkiyənin Cənubi Qafqaza marağı tarix boyu bölgə ilə mədəni, dini və etnik bağlarına görə davam edir. Türkiyənin Qafqaz regionuna sosial-iqtisadi töhfələri bölgənin beynəlxalq cazibə mərkəzinə çevrilməsində təsirli olacaq. Bu bölgədə yerləşən Naxçıvan tarixi inkişafı baxımından mağaraları, təbii sığınacaqları, qalaları, duz mədənləri və köhnə karvan yollarının keçdiyi əlverişli coğrafi mövqeyi ilə mühüm ölkədir. Türkiyənin Azərbaycanın qapısı olan Naxçıvan istiqamətində fəaliyyətinin artırılması mühüm ticarət körpüsünün yaradılmasına imkan verəcək . İqtisadiyyatı əkinçilik və heyvandarlığa əsaslanan Gürcüstan mühüm sənaye sərmayəsinə malik olmasa da, qiymətli metallar, neft-təbii qaz, termal və mineral sular baxımından zəngin ölkədir. 1915-ci ildən bəri Malgobekdə təxminən 60 milyon ton neft ehtiyatı istismar olunur. Gürcüstan Milli Statistika İnstitutunun məlumatına görə, Gürcüstan 2020-ci ildə Türkiyədən 1 milyard 407 milyon 975 min 400 dollar dəyərində məhsul idxal etdiyini və ən çox idxal etdiyi ölkənin Türkiyə olduğunu açıqladı . Ona görə də Gürcüstan investisiya tələb edən yeni bazara çevrilib. Bu səbəbdən Türkiyənin Gürcüstana sərmayə qoymaq istəyən məhsul tədarükçüsü olan yeni sahibkarlara dəstək verməsi lazımdır.

Müxtəlif etnik və mədəni quruluşa, zəngin geosiyasi və təbii sərvətlərinə görə regional güclərin diqqət mərkəzində olduğu bir ölkə kimi Azərbaycan öz siyasətlərini bu güc balanslarına diqqətlə riayət etməklə idarə etməlidir. Araşdırmada tarixi və sosial-mədəni baxımdan bir-birinə yaxın olan Azərbaycan və Türkiyə arasında ixrac kimi fəaliyyətlər bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərməmişdir. Azərbaycan və Gürcüstanın məhsul idxalında Türkiyəyə üstünlük verməsi mühüm məsələdir. Bu vəziyyəti nəzərə alan türkiyəli sahibkarlar istehlakçıların seçim və

tələblərini yaxşı qiymətləndirməli və yeniliklərlə məhsullar inkişaf etdirməli və onlara dəstək verməlidir. Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatması Türkiyə şirkətləri Qarabağda dəyən ziyanın ödənilməsi istiqamətində əməkdaşlıqda ön planda olmalıdır. Dünyada qalıq yanacaqların qıtlığı və tükənməsi səbəbindən elm adamları qalıq yanacaqlardan istifadənin azaldılması lazım olduğunu bəyan ediblər. Bu səbəbdən, bərpa olunan enerji mənbələri və nüvə enerjisi qalıq yanacaq alternativləri kimi göstərilir. Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığı üçün lazım olan AR-GE, informasiya, texnologiyanın inkişafı, xammal və yeraltı resursları və bazarın yaradılması üçün iş bölgüsünə getmək vacibdir . Araşdırmalarda Azərbaycanın bəzi yaşayış məntəqələrində dəmir və yod çatışmazlığı səbəbindən zob xəstələrinin artdığı müşahidə edilmişdir (Həsənov, 2016). Bu və digər sağlamlıq problemlərinin müalicəsində Yaxın Şərq ölkələri arasında önəmli bir sağlamlıq mərkəzinə çevrilən Türkiyədə tam təchizatlı, müasir şəhər xəstəxanaları vasitəsilə sağlamlıq turizminin inkişafı hər iki ölkə üçün faydalı olacaq. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində qeyri-hökumət təşkilatlarının əlaqələrinin yetərinə səviyyədə olmadığı bildirilir. Bu baxımdan Türkiyədə əhəmiyyətli sayda Qafqaz dərəcələrinin olması və bu icmaların iki ölkə arasında ortaq sənət və mədəniyyət qurumlarını yaradacaq fəaliyyətlər dəstəklənməlidir. Dünya İqtisadi Forumunun hesabatına görə, Azərbaycan əhalisinin 70%-i aktiv internet istifadəçisidir. Bildirilir ki, son illərdə genişzolaqlı yüksəksürətli internet istifadəçilərinin nisbəti dünya üzrə orta göstəricidən iki dəfə çox olmaqla 50% təşkil edir. Təxminən doqquz milyon əhalisi olan Azərbaycanın 2 milyon sosial şəbəkə istifadəçisi var . Texnologiyanın inkişafı ilə e-ticarət ön plana çıxır və internet üzərindən rəqəmsal ticarət vasitəsilə ölkələrin ehtiyaclarını ödəmək asanlıığı önəmlidir. Bu məqamda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında ortaq şəbəkə quraraq tədarük zəncirinin yaradılmasının və istehlakçıların ehtiyaclarının elektron ticarət vasitəsilə onlayn platformada qarşılınmasının üç ölkənin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə verəcəyi düşünülür (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1543252>).

Vitse-prezident Fuad Oktay Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ticarətin əhəmiyyətinə toxunaraq, “Kovid-19 epidemiyasının mənfi təsirlərinə baxmayaraq, 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 5 faiz artaraq enerji də daxil olmaqla 4,6 milyard dollara çatıb” dedi. Prezident Kompleksində Azərbaycanın Baş Naziri Əli Əsədovun və vitse-prezident Fuat Oktayın həmsədrliyi ilə Türkiyə-Azərbaycan 9-cu Birgə İqtisadi Komissiyasının (KEK) iclası keçirilib. Daha sonra keçirilən birgə mətbuat konfransında çıxış edən Oktay 138 maddədən ibarət 9-cu Müddətli Birgə İqtisadi Komissiya Protokolunun imzalandığını bildirib. İmzalanan protokolun xeyirli olmasını arzulayan Oktay, “Görüşün nəticələri cənab Prezidentimiz cənablarının rəhbərliyi ilə millətimizin dünyaya çiyin-çiyinə verdiyi mesajla üst-üstə düşür. İfadələrdən istifadə etmişdir. KEK iclası ilə mövcud konsensusun iqtisadi və kommertiya infrastrukturunun və iki ölkə arasında əməkdaşlıq yol xəritəsinin yeniləndiyini qeyd edən Oktay deyib: “Covid-19 epidemiyasının mənfi təsirlərinə baxmayaraq, Azərbaycanla ikitərəfli ticarətimiz 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 5 faiz artaraq enerji də daxil olmaqla 4,6 milyard dollara çatıb. Məqsədimiz 2020-ci ildə 15 milyard dollarlıq ticarət həcminə çatmaqdır. İnanıram ki, onun planı 15 milyard dollarlıq hədəfə çatmaqda mühüm addım olacaq. 2019-cu ilin sentyabrında Bakıda keçirdiyimiz görüşdə iqtisadi və ticari əlaqələrimizin yaxşılaşdırılması ilə bağlı qərarlar qəbul etdik. Epidemiyaya şəraitinə baxmayaraq, bu qərarlardan 62-si bir il ərzində icra olunub. Türkiyə-Azərbaycan Güzəştli Ticarət Sazişi tamamlanacaq və martın 1-dən qüvvəyə minəcək. Türkiyə-Azərbaycan Sənaye və Ticarət Palatası Forumunun yaradılması sazişi, Türk Eximbank ilə Ziraat Bank Azərbaycan arasında ticarətin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə 26 milyon dollarlıq kredit sazişi, ölkələrimiz arasında “Sadələşdirilmiş Gömrük Xətti”nin yaradılmasına dair anlaşma memorandumu, İğdır-Naxçıvan Təbii Qaz Boru Kəmərinin tikintisinə dair saziş Bir çox sahələrdə əməkdaşlıq istiqamətində addımlar atıldığını qeyd edən Oqtay, “Bunlarla yanaşı Nəqliyyatda Müştərək Komissiya yaradılıb, azərbaycanlı həkimlər üçün nəzəri və praktiki təlimlər təşkil edilib” dedi. dedi. Oktay sözlərinə belə davam etdi: “Bugünkü görüşdə sənaye və texnologiya, enerji, şəhərçilik, müdafiə, mədəniyyət və turizm, nəqliyyat və rabitə, kənd təsərrüfatı və qida təhlükəsizliyi,

təhsil, gənclər və idman kimi sahələrdə əməkdaşlıq imkanlarımızı müzakirə etdik. Biz ölkələrimiz arasında “Türkiyə-Azərbaycan Sərmayə Fondu”nun yaradılmasını dəyərləndirdik, digər tərəfdən külək və günəş enerjisi kimi bərpa olunan sahələr və neftin birgə kəşfiyyatı və istismarı sahələrində əməkdaşlıq imkanlarını qiymətləndirdik. İkitərəfli əlaqələrimizi sürətləndirəcək yeni fəaliyyət maddələri də daxil olmaqla cəmi 138 qərardan ibarət fəaliyyət planı razılaşdırdıq. Qərarlarımızda önə çıxan bəzi məsələləri saysaq, son məqsədimiz olan güzəştli ticarət müqaviləsinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi azad ticarət sazişinin imzalanmasıdır. Toxum istehsalı sahəsində əməkdaşlıq danışıqlarının başa çatdırılması, Şahin (SOM) Raket Hücumundan Müdafiə sisteminin Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələrinin inventarına döyüş təyyarələri ilə inteqrasiyası, kiber təlimlərdə birgə iştirak, Türkiyə-Azərbaycan Peşə Təhsili Qurumunun aktivləşdirilməsi, İğdır-Naxçıvan Təbii Təbiətin sürətləndirilməsi Qaz Boru Kəməri işləri, Naxçıvan İkitərəfli ticarətdə gömrükdən azad edilən məhsulların sayının artırılması, Türk Neftinin Azərbaycandakı sərmayələri üçün maliyyə imkanlarının təmin edilməsi və neft sahəsində tərəfdaşlıqların yaradılması. Ermənistandan azad edilən ərazilərdə abadlıq işləri aparılacaq. Oqtay qeyd edib ki, razılaşdırılmış tədbirlər arasında prioritet olaraq işğalçı Ermənistandan azad edilmiş və işğal olunmuş ərazilərin inkişafı və dirçəldilməsi istiqamətində iş aparılacaq. Yuxarı Qarabağda Azərbaycan bayrağının dalğalandığı hər nöqtədə işğal illərinin izlərinin silinəcəyini deyən Oqtay sözlərini belə davam etdirdi: "Biz yoxsulluğun aradan qaldırılmasını və bölgəni tarixinin şanlı illərinə qaytarmağı özümüzə başlıca vəzifə kimi görürük. Ekologiya və Şəhərsalma Nazirliyimiz işğaldan azad edilmiş rayonların yenidən qurulması məqsədilə Ağıllı şəhər modeli ilə, Çağımızın şərtlərinə uyğun olaraq, Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyimiz isə zədələnmiş infrastrukturunu, kommunikasiya və enerji xətlərini yeniləyərək 'Yaşillıq' yaradacaq, 'enerjinin' reallaşması üçün azərbaycanlı qardaşlarımıza bütün dəstəyini verəcək. regionda konsepsiyası. (<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-imzalar-atildi-6435887>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan 44 günlük müharibə ilə işğal altındakı torpaqlarını azad etdikdən sonra yeni nəqliyyat xətləri sayəsində region müharibə şəraitindən çıxıb, iqtisadi canlanma dövrünə qədəm qoyub. Bu nəqliyyat xətlərinin ən mühümü Zəngəzur-Naxçıvan dəhlizidir. Türkiyə ilə Azərbaycanı quru yolu ilə birləşdirəcək dəhliz iş dünyasında həyəcan yaradıb. Dəhliz üzərindən qurulacaq yeni enerji xətləri ilə bir çox məhsulun daha ucuz xərclərlə ixrac və idxalına yol açacaq, təbii qazın ucuz qiymətə alışına da qapı açılacaq. Ötən il Ermənistanla Azərbaycan arasında 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan işğal etdiyi torpaqlarını geri qaytardı, illər sonra qazanılan qələbə isə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət yolunun qapısını açdı Ermənistanla imzalanan müqavilə çərçivəsində Azərbaycan Türkiyə sərhədində olan və ölkənin qalan hissəsi ilə əlaqəsi olmayan yeganə torpaq olan Naxçıvanla quru dəhlizinin yaradılması vədini öz üzərinə götürdü. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət körpüsü olacaq Naxçıvan dəhlizi iş dünyasını da həyəcanlandırır. Azərbaycanın Türkiyə üçün çox ciddi potensiala malik olduğunu iddia edən mütəxəssislər, hazırda Azərbaycanla ticarət və ya ixracımızın aşağı səviyyədə olmasının ən böyük səbəbi aramızda birbaşa yol xəttinin olmaması ilə əsaslandırırırlar. Zəngəzur dəhlizi açılrsa, həm Azərbaycanın, həm də digər Qafqaz ölkələrinin, Türk Cümhuriyyətlərinə daşımaları asanlaşar. Bu dəhliz bizə daha rahat və sərfəli ticarət etmək imkanı verəcək. Bu qapı açılrsa, məqsədimiz buradan Türkiyəyə çıxmaqdır. Orada daha böyük bir bazar var. Oradan alacağımız şeylər var, orada satacağımız şeylər var. Həmin bölgədə ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarında çox cəlbedici məhsullar var. Bu əlaqələrin artırılması həm aldığımız məhsulların daha əlverişli şərtlərlə əlçatan olmasını təmin edəcək, həm də istehsal etdiyimiz məhsulları daha yaxşı təqdim edə biləcəyimiz bazarlar olacaq”. Qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra müzakirəyə çıxarılan sazişə Naxçıvan dəhlizinin də daxil edilməsini dəyərləndirən ekspertlər bu xəttin Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat və logistika sistemindəki mövqeyini daha da gücləndirəcəyini vurğulayıblar. Azərbaycanın digər bölgələri ilə Zəngəzur arasında birbaşa nəqliyyat əlaqələrinin yalnız hava yolu ilə mümkün olduğunu vurğulayaraq, sözügedən nəqliyyat

dəhlizinin açılması ilə bu bahalı nəqliyyat vasitəsinə alternativ olaraq avtomobil və dəmir yolu xətlərinin çəkilməsi mümkün olacaq. daha ucuz və daha yüksək ixrac-idxal həcmələri gətirə bilər. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə inteqrasiyası və planlaşdırılan Qars-İğdır-Naxçıvan dəmir yolu xəttinin beynəlxalq yüklərin Avropaya daşınmasında mühüm rol oynayacağı gözlənilir.

Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivi ilə bağlı aşağıdakı təklifləri qeyd etmək lazımdır:

1. Hər iki ölkənin iqtisadiyyatı bir-birinə qarşılıqlı şəkildə dərinlən inteqrasiya etməlidir. Bunun üçün ilk öncə Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əməl edərək, azad rəqabət şəraitini təkmilləşdirməli keçmiş iqtisadi formasiyanın qalıqı olan neqativ üsürlərdən tamamilə azad olmalıdır. Bu neqativ üsürlər kimi inhisarçılıq meyilləri, bazara daxil olmaqda bürokratik əngəllər və s. göstərmək olar;

2. Digər bir təklif ondan ibarətdir Azərbaycana nisbətən bazar iqtisadi sistemini daha təkmil şəkildə qurmuş Türkiyə Respublikası təcrübə ilə və peşəkar mütəxəssislər vasitəsi ilə öz iqtisadi təcrübəsini Azərbaycanla bölüşməlidir. Bu isə Türkiyədəki peşəkar mütəxəssislər ölkəmizə cəlb edilməsi mümkündür. Lakin bu peşəkar mütəxəssislərin ölkəmizə cəlb edilməsi zamanı dövlətin nəzarəti ciddi olmalı və xüsusi mexanizmlər vasitəsi ilə yalnız həqiqi ehtiyac duyulan mütəxəssislərin cəlb edilməsinə nəzarət edilməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi 67 səh.
2. Azərbaycanda nəqliyyat, Statistik məcmuə, 2021, 75 səh.
3. Aslanov H.H. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qlobal aspektləri və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri”, Bakı Universitetinin Xəbərləri, 2013, №4, Sosial-siyasi elmlər seriyası, səh.100-108.
4. Dadaşov J.B. (2021), “Beynəlxalq ticarətin müasir xüsusiyyətləri və Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”, Avtoreferatı, Bakı, 28 səh.
5. Əkbərov E.H. “Azərbaycanın regional əhəmiyyətli logistic mərkəzə çevrilməsi yolları”, Baku Engineering University, 2018, səh.34-36.
6. Əliyev A., Şəkəraliyev A., Dadaşov İ. (2003), “Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri (Monoqrafiya)”, Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 455 səh.
7. Əliyev A.A., Orucov T.Z. “Azərbaycanın logistika və ticarət qovşağı kimi regional əhəmiyyəti”, Baku Engineering University, 2018, səh.50-53.
8. Əliyev Ş.T. (2015), “Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti”, Dərs vəsaiti, Sumqayıt, Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 185 səh.
9. Həsənov Ə.M. (2005), “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti”, Dərslik, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 631 səh.
10. Hüseynov M.M. (2021), “Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf istiqamətləri”, Avtoreferatı, Gəncə, 28 səh.
11. Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. (2008), “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi”, Bakı, Elm, 399 səh.
12. Məmmədli M.M. (2020). “Xarici ticarət və onun tənzimlənməsi zərurəti AMEA-nın Xəbərləri”, İqtisadiyyat seriyası, səh.105-112.
13. Məmmədov R.T., Namazov B.F. “Azərbaycanda logistikanın inkişafının bəzi məsələləri”, Baku Engineering University, 2018, səh.13-16.

14. Musayev A. (2006), “Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiyası”, Bakı, Elm, 420 səh.

15. Rəhimova A. “Ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətləri”, İpək Yolu, 2018, №1, səh.119-128.

16. Rzayev P.Q. “Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi Azərbaycanın vergi xəbərləri”, gömrük işi, 2011, səh.45-62.

İngilis dilində

1. Baghirov O. (2021), “The impact of the opening of Zangezur corridor on regional transportation and communication lines”, Air Center, 9 p.

2. Ismailzade F., Babayev B. (2021), “The economic importance of the South Caucasus' Zangazur corridor grcf compass: Comprehensive Capacity-Building in the Eastern Neighbourhood and Central Asia”: research integration, impact governance & sustainable communities 10 p.

3. Kozak Y., Shengelia T., Sporek T., Lebedeva S., Gribincea A., Kozak A., Kravchenko I., Zakharchenko O., Aliabieva D. (2014), “An Introduction to International Economic”, 364 p.

Türk dilində

1. Adıgüzel S., Mehmet R.G. (2020), “Uluslararası İktisat”, Basım, XII, 176 s.

2. Deliçay M. (2021), “Perakende e-ticaretin yükselişi, Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü”, 259 s.

3. Can R.R. (2022). “Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 32, 1 (37-54).

4. Gedik A., Antepli A. “Sosyal bilimlerde güncel konular”, Eğitim Yayınevi, 2020, s.101-103.

5. Reyhan R.C. (2022), “Güney Kafkasya jeopolitiğinde demiryollarının rolü”, Sosyal Bilimler Dergisi, 32/1, 18 s.

Rus dilində

1. Бурденко Е.В., Данилушкина И.Д., Калмыкова М.А. “О”собенности современной мировой торговли и прогноз ее развития в постпандемийный период” // Основы экономики, управления и права”, 2020, № 6(25), стр.38-42.

2. Виноградов А.О., Заклепенко А.Ю., Сафронова Е.И. США, “Китай и ВТО: последствия американо-китайского торгового конфликта для мировой торговли // Китай в мировой и региональной политике”. История и современность, 2019, №24, стр.190-197.

3. Гомон И.В., Белопухова Н.В. “Исследование таможенно-тарифного регулирования в международных экономических отношениях, Естественно-гуманитарные исследования”, 2019, № 26(4), стр.66-71.

4. Ломакин В. (2006), “Мировая экономика”, М., 620 стр.

5. Луковникова Н.С. “К вопросу о внешней торговле в свете развития международных экономических отношений”, Journal Of International Economic Affairs, 2018, стр.140-150.

6. Мальганова И.Г. (2014), “Мировая экономика и международные экономические отношения Казань”, 253 стр.

7. Павлов К. “Экономические взаимосвязи между приграничными регионами: внутреннее и внешнее приграничье”, Проблемы теории и практики управления, 2018, № 1, стр.33-42.

8. Пономарева Е.С. (2017), “Мировая экономика и международные экономические отношения”, Экономический журнал Пермского государственного университета, 425 стр.

9. Серова Д.Б., Клопот Е.А. (2017), “Протекционизм и свободная торговля в международных экономических отношениях // Роль Евразийского экономического союза в глобализации российской экономики”: Сборник статей по итогам Международной научно - практической конференции. Стерлитамак, 292 стр.

10. Хасбулатова Р.И. (2014), “Международная торговая политика: учебник для бакалавриата и магистратуры” / под ред.. - М., Издательство Юрайт, 597 стр.

11. Чучулина Е.В. (2020), “Мировая экономика и международные экономические отношения”. Пермский государственный национальный исследовательский университет”, Электронные данные, Пермь, 171 стр.

12. Шумилов В.М., Гудков И.В., Мауленов К.С., Шумилов Ю.В. под ред. Шумилова В.М. (2019), “Подробнее Международное экономическое право”, 545 стр.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ölkələr üzrə idxal min ABŞ dolları.....	16
--	----